

Denne fil er downloadet fra
Danmarks Tekniske Kulturarv
www.tekniskkulturarv.dk

Danmarks Tekniske Kulturarv drives af DTU Bibliotek og indeholder scannede bøger og fotografier fra bibliotekets historiske samling.

Rettigheder

Du kan læse mere om, hvordan du må bruge filen, på *www.tekniskkulturarv.dk/about*

Er du i tvivl om brug af værker, bøger, fotografier og tekster fra siden, er du velkommen til at sende en mail til *tekniskkulturarv@dtu.dk*

Kristian

Carøe.

Bøddel

og

Kirurg.

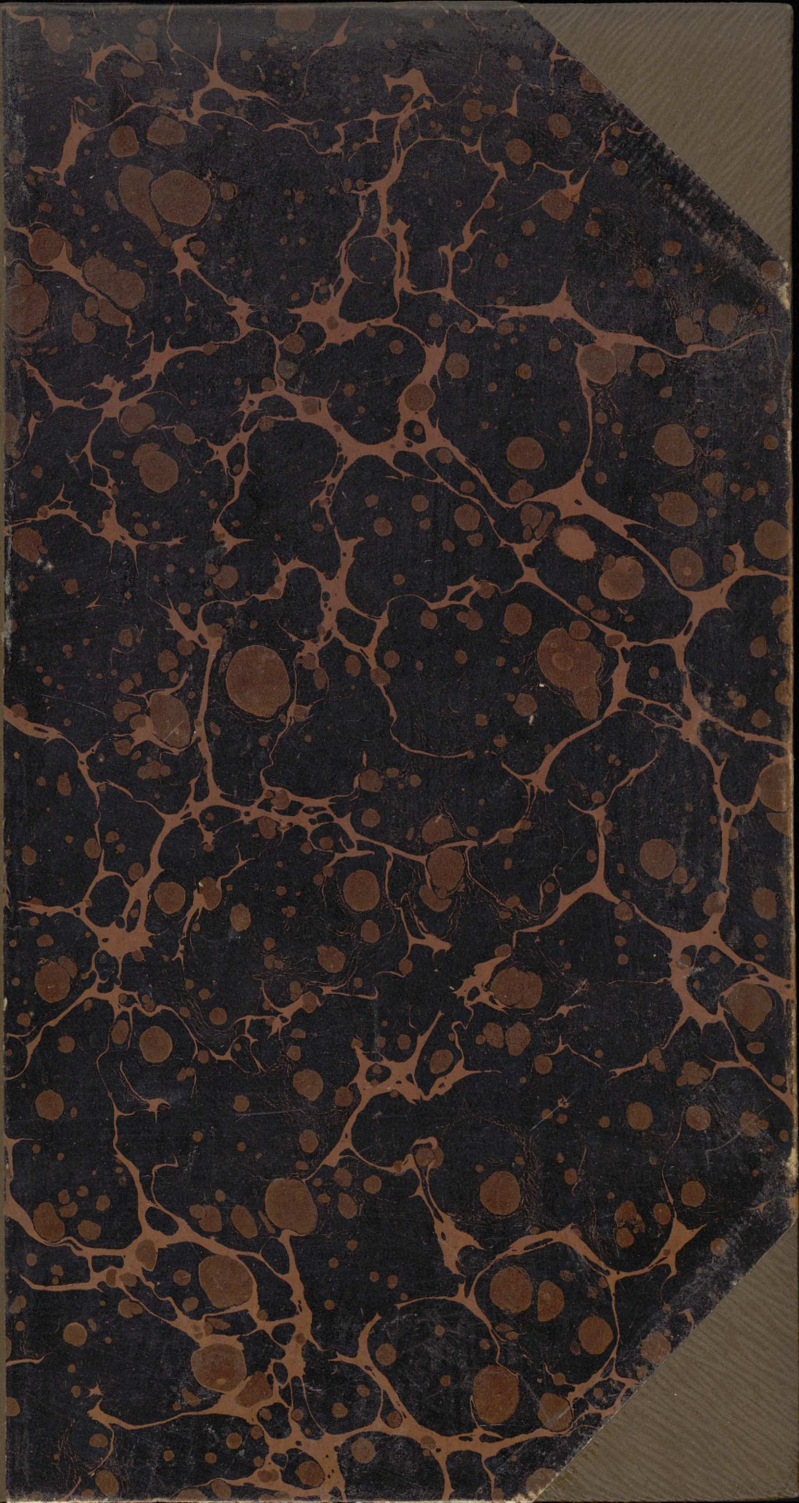

2

61(09)

1912.

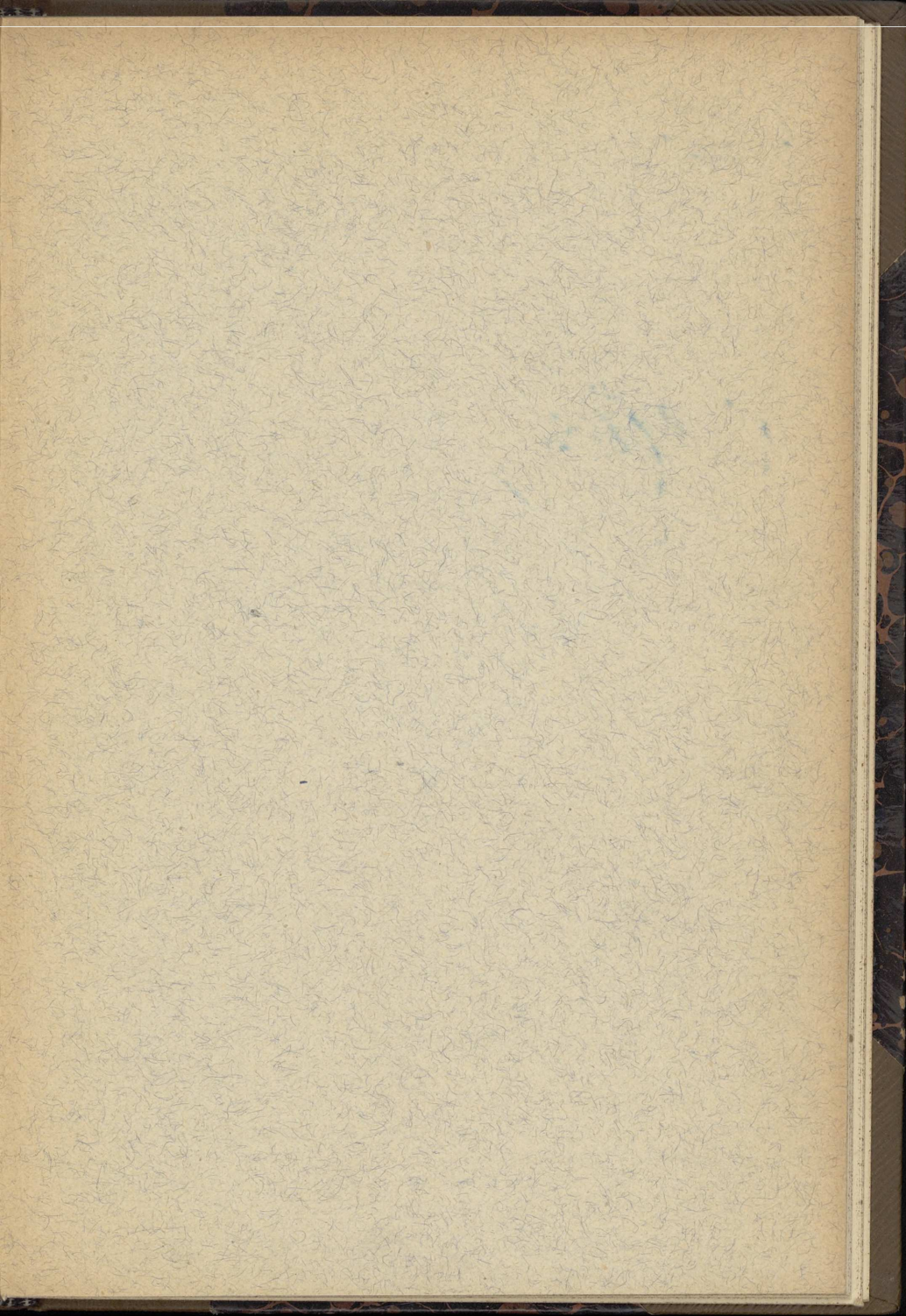

~~54~~

61(09)

61(09)

ALLGEMEINE HISTORISKE
SAMSKRIFTER

ÅRHEJEN MAAS

2

MEDICINSK-HISTORISKE
SMAASKRIFTER

VED

VILHELM MAAR

2

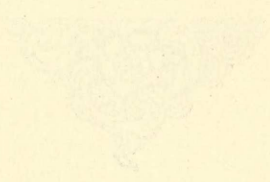
MEMOIR OF
SIR JOHN
WILKINSON

KRISTIAN CARØE
BØDDEL OG KIRURG

KØBENHAVN
VILHELM TRYDES FORLAG
1912

KRISTIAN CARSE
BODDEL OG KIRURG

KOPPLING
HJERN TILBES

F. E. BORDING. KØBENHAVN.

Det falder vor tid vanskeligt at forstå, at der har været en tid, da bødlen gav sig af med at læge, han, hvis hverv det var at dræbe, noget, der i vore dage falder så sjældent for, at virksomheden nu hører til de mageligste.

Men tidligere var det anderledes; da var bødlen en travlt beskæftiget mand, hvad datidens hyppige og mangeartede barbariske straffe førte med sig; han måtte da ikke alene kunne hænge, halshugge med sværd og økse, partere og lægge på hjul og stejle, brænde på bål, begrave kvinder levende og drukne dem i sæk, men han måtte også kunne radbrække, kagstryge, afhugge hånd eller fingre, skære næse, øre eller tunge af, knibe med glødende tænger, brænde-mærke, sætte i gabestok og halsjærn, anvende torturedskaber, foretage hekseprøver, piske horer og skøger ud af byen, vise dømte ud af byen og herredet, brænde paskviller og slå navn på galgen, nedskære og begrave selvmordere. Men ikke nok hermed; han skulde med rakkerens hjælp sørge for gadernes renholdelse og bortførslen fra »hemmeligheder«, feje skorstene, skaffe ådsler bort og flå og nedgrave dem samt indfange og dræbe løse hunde

og svin i gaderne. Og som bierhverv tilkom det ham desuden at tilberede menneske- og hundefedt og remme af menneskehud.

Man skulde da ikke synes, at bødlen kunde have mange ledige stunder; ejendommeligt nok, anvendte han en del af den tid, han havde tilovers, til at hele de sår, han selv havde slået, og følgelig da også dem, som andre havde tilføjet; det kom ligesom af sig selv; thi hans embedsvirksomhed med dens mange slags lemlæstelser og henrettelser gav ham jo ganske anderledes lejlighed til anatomiske iagttagelser, end det faldt både i lægernes og bartsværernes lod, og der er næppe tvivl om, at mange af bødlerne har været virkelig dygtige kirurger.

Tilmed synes bødlerne i reglen at have været mænd med godt hjertelag for den jævne befolkning, som det jo navnlig faldt i deres lod at komme til at behandle med det gode eller det onde; alt tyder på, at det har været mere end tomt mundsvejr, når de jævnlige roser sig af, at de »af kristen kærlighed« havde behandlet fattige folk billigt eller helt frit. Dog gælder dette vist navnlig den noget senere tids skarprettere; middelalderens bødler synes mest at have været mænd, der var fuldt ud prægede af deres rå håndværk, og først da den af de stedlige myndigheder ansatte bøddel omkring det 17de århundrede afløses af den af kongen ansatte skarpretter, sker der en forandring heri, som i Danmark falder sammen med, at den af folket udgæede bøddel efterhånden afløses af tyske skarpretterslægter, der hver for sig danner dynastier, som hersker over et eller flere af

landets amter; i disse slægter går embederne i arv, indbyrdes gifter medlemmerne sig og danner til sidst een stor familie spredt over hele landet og langt ud over dets grænser. Til de mest bekendte hørte slægterne Brøchner, Ingermann, Liebeknecht, Mühlhausen, Reberg, Røselser, Seyler, Stengel, Suhr, Wagner.

Samtidigt erhvervede bødlen sig efterhånden en bedre social stilling, navnlig efter at al rakkergerning blev foretaget af hans hjælpere, rakkerknægtene, der i almindelighed hørte til de foragtede natmandsslægter; og ikke mindst hjalp hertil, at de statsansatte skarpretteres stilling i økonomisk henseende ofte var god, så at de kunde omgive sig med en vis velstand; men nærmere samliv med befolkningen var der dog i lange tider — og er der vel endnu — ikke tale om. Den nødtvungne ensomhed og afsondrethed udadtil og gerningens alvor synes imidlertid at have gjort mange af skarpretterne til alvorlige og veltænkende mænd af gode sæder, og deres alvorlige og ansvarsfulde gerning synes hos adskillige af dem at have ført til en dyb religiøsitet, der endogså kunde slå over til yderligheder, som da skarpretteren i Viborg Peter Buchner i 1630 fik religiøse syner og optrådte som profet, hvad der under Christian IV.s stærkt ortodokse styrelse kom ham dyrt at stå, det kostede ham livet; blandt hans dommere sad som rådmand bartskæren Henrik Gladebech¹⁾. Ofte får skarpretterne et smukt skudsmål af omgivelserne, ikke alene af embedsmændene, navnlig præsterne,

¹⁾ Var allerede i 1616 bartskår i Viborg, blev 1625 fritaget for livstid for al borgerlig skat og tyngte på grund af sin tro tjeneste.

men også af den højere stillede befdkning, der jævnligt tyede til deres kirurgiske hjælp og ikke var altfor nøjeregnende, selv biskopperne, med at give dem anbefalende vidnesbyrd.

Fra de fleste lande i Europa kan der fremdrages eksempler på bødlens virksomhed som kirurg, kun fra Sverig er der mærkelig nok hidtil intet fremkommet herom; det er dog lidet rimeligt, at forholdet der skulde have været helt anderledes end i nabolandene; dog synes afskyen for bødlen og hans håndværk der at have været endnu større end i andre lande, og måske har det været grunden til, at man der sjældnere har tyet til ham som kirurg, eller i alt fald bestræbt sig for, at det ikke blev bekendt.

Fra andre lande kan derimod talrige træk fremdrages til belysning af dette forhold. I »Moeurs, usages et costumes au moyen âge« siger Lacroix: »Ajoutons que la croyance populaire attribuait ordinairement au bourreau une sorte de science pratique de la médecine, inhérente à sa profession même, et lui reconnaissait le privilège de certains moyens curatifs dans les maladies, que le médecin ne savait pas guérir; on allait par exemple en secret lui acheter de la graisse de pendu, qu'il vendait fort cher et qui passait pour une merveilleuse panacée. Rappelons aussi que l'habilité de l'exécuteur des hautes oeuvres pour le rebotage des membres luxés est encore proverbiale de nos jours en bien des pays.«

Det kan måske nok se lidt søgt ud her at nævne Guillelmus Carnificis, der 1368 var rektor i Paris og senere blev maître en médecine; men der

er vist god grund til at antage, at hans fader har været bøddel, carnifex, og at han fra ham har erhvervet sig sine første medicinske kundskaber.

I Frankfurt am Main forsøgte allerede i 1443 stadsbøddelen at drive apotekerforretning, hvilket dog blev ham forbudt; men i 1496 gav en bøddel i denne by sig af med at kurere folk.

Da Paracelsus i 1526 i Basel brød med hele den overleverede medicin, gav sig til at holde forelæsninger på tysk og demonstrativt brændte Hippokrates', Galen's og Avicenna's medicinske skrifter på torvet i Basel, erklærede han samtidigt, at han skyldte troldkvinder, hyrder og bødler, hvad han vidste af medicin.

I det 17de århundrede havde i Holland bødlerne ret til at behandle luksationer, og i visse dele af Tyskland var man da nået så vidt, at omgang med bødler ikke gjorde uærlig, især når disse tillige var dygtige i kirurgi og ikke gav sig af med rakkergerning. I 1679 fik endog skarpretter Philip Hartmann kejsertiligt privilegium på at måtte praktisere som andre medici og ophørte da med sin skarprettervirksomhed, men han foretog dog endnu en sidste henrettelse.

En dansk kornet Brinck fortæller, at han i 1706 i et af slagene i den spanske arvefølgekrig, hvori danske tropper deltog, blev så hårdt såret, at der ikke sås håb til livet, hvorudover der endog i den nærmeste kirke blev bedet meget bevægeligt for ham fra prækestolen, hvilket skarpretteren der på stedet hørte og blev derover så bevæget, at han straks gik hen til kornetten og begærede, at han vilde påtage

sig at kurere ham, hvis man straks vilde føre ham til hans hus i købstaden, thi ellers kunde han ikke leve 24 timer længere. Dette blev straks resolveret og Brinck bragt i en portechaise til byen i skarpretterens hus, hvilken da og, næst Gud, hjalp ham som en brav mand.

Enkelte steder blev dette forhold endog lovmæssigt ordnet.

Indtil barberamtet i Slesvig blev oprettet i 1646, havde skarpretterne givet sig af med både indvendige og udvendige kure; nu blev efterhånden denne virksomhed indskrænket til at sætte lemmer i led og at foreskrive »skarpretterplaster«. I Lauenburg udkom i 1661 en forordning, der tillod badere¹⁾ og skarprettere at behandle benbrud og luksationer, men i øvrigt forbød dem at gribe ind i bartskærernes rettigheder. I Preussen ordnede kurfyrst Frederik Vilhelm den store 1685 medicinalvæsenet ved et edikt, i hvilket der gaves regler for badernes, broksnidernes og skarpretternes kirurgiske virksomhed; og hans søn Frederik I gjorde endogså skarpretter Coblenz til sin livkirurg. Ved Frederik Vilhelm I medicinalordning 1725 blev dog de skarpretterne — die Schinderdoctoren — tilståede rettigheder helt ophævede.

Hvor almindelig bekendt og anerkendt denne virksomhed har været, ses bedst deraf, at to af Tysklands største digtere omtaler den i deres livserindringer.

I »Aus meinem Leben« (XIII bog) fortæller Goethe:

¹⁾ Foruden at give bade havde baderne i reglen ret til i deres eget hus at behandle de samme tilfælde som bartskærerne, men ikke uden for dette, og de måtte ikke udhænge barberskilte.

»Einer unser vorzüglichen Sachwalter erwarb sich den höchsten Ruhm, als er einem Scharfrichtersohne den Eingang in das Kollegium der Aerzte zu erfechten wusste«. Rimeligvis er det den dr. Hoffmann, hvem collegium medicum i Frankfurt i 1766 nægtede optagelse — skønt han samme år havde taget doktorgraden i Strassburg — fordi han var søn af en skarpretter; først efter flere års proces måtte kollegiet bøje sig. At i Tyskland mange skarprettersønner blev kirurger og læger, fremhæves udtrykkeligt af en tysk medicinalhistoriker i 1904; han føjer til: »so peinlich das auch ist«, et pinligt snæversind i sammenligning med Goethe's store frisind langt mere end hundrede år tidligere.

Heinrich Heine har ydet et endnu ejendommeliger bidrag, men det er ganske vist fortalt på anden hånd med digterisk frihed efter et barns erindringer; i al dets gribende mystik bærer det dog tydeligt præg af virkelig oplevelse.

I »Memoiren« fortæller Heine om sin 16 års kærlighed til skarpretterdatteren Josepha, den skønne, rødlokkede »Sefchen«, og om hendes tante »die Göchin«, som efter sin skarprettermand havde arvet opskrifter på mange hemmelige lægemidler, ikke mindst elskovsdrikke, som hun godt forstod at udnytte. Heine giver her efter »Sefchen's« skildring et fængslende billede af bedstefaderens gamle velhavende skarpretterhjem med al dets knugende ensomhed og afsondrethed fra omverden og ender med en gribende skildring af den nat, da tolv gamle skarprettere samles i haven for under suk og tårer at begrave det sværd,

som har fuldført hundrede henrettelser og derfor nu trængte til hvile.

Vil man nu for Danmark-Norges vedkommende forsøge at tegne et billede af bødlens virksomhed som kirurg, kan det ikke undgås, at det ligesom disse forbedringer må blive ret ufuldstændigt. Dels er oplysningerne hidtil ikke særligt mange, dels er det sikkert kun om et forsvindende antal tilfælde, at sådanne foreligger. Man kan vist med sikkerhed gå ud fra, at alle skarprettere har virket som kirurger og følt det som en dem tilkommende gammel ret; men det er væsentlig kun om dem, som kommer i strid med bartskærlavene og derved giver anledning til klage, at der i arkiverne findes noget bevaret; fra disse kan dog også fremdrages en del bevillinger eller privilegier for skarprettere til at udøve kirurgi, i reglen med en vis begrænsning; og endelig kan der fra trykt litteratur hentes en del oplysninger.

Hvor indgroet denne gamle sæd var, fremgår bedst deraf, at da der for første gang bliver tale om en medicinalordning for Danmark, indeholder det foreløbige udkast et særligt afsnit om bødlens virksomhed som kirurg.

I slutningen af Frederik III regeringstid var der af det medicinske fakultet og enkelte københavnske læger arbejdet på et forslag til en medicinalordning; i sin endelige form blev det 1668 udarbejdet af den tidligere medicinske professor, livmedikus Simon Paulli, og findes nu i en renskreven koncept med egenhændige randbemærkninger af Paulli i det kgl.

biblioteks manuskriptsamling. Det er meget omfattende og vidtløftigt og blev også stærkt beskåret, inden det 4. Dec. 1672 blev den forordning, på hvilken Danmarks medicinalvæsen kom til at hvile i århundreder og til dels endnu hviler.

I det oprindelige forslag har det 6te kapitels § 7 så stor betydning for spørgsmålet om bød lens virksomhed som kirurg, at den fortjener at gengives fuldstændigt.

Die Henkere und ihre Buben mögen noch einer noch eusserlich de Leute nicht aber wol Hunde curiren, mögen Menschen- und Hünden-Schmaltz auch Menschen-Riemen frisch ¹⁾ haben.

Verrenkete Glieder helt der gemeine Man davor, dass sie von Henkeren und ihren Buben, wen sie durch Fallen, Stossen, Recken aus den Geliederer kommen, besser (welches doch ein nichtiger und falscher einbilden ist) als von den erfahresten Chirurgis oder Wundarzten können wieder eingelenket werden; als wird darumb den Henkeren ihren Buben hiermit ausdrücklich und ernstlich verbothen hinführo den gemeinen Man weder einer- noch eusserlich zu curieren; sondern er sol in seinen Schrancken sich verhalten und das verrichten, was einen Henker zukommt; mag als wol schebigte

¹⁾ Det synes virkeligt, at remmene er blevet skårne af dødsdømte forbrydere i levende live. I sine kalenderoptegnelser fortæller Otto Krag, at 3. Dec. 1649 blev rettet en morder i København, som havde først dræbt med tvende økser faderen, 2 børn og 2 tjenestepiger og desforuden så slagen kvinden og nok 2 børn, at man mistvivlede om deres liv. Han blev først kneben med gloendes tænger foran slottet, alle hjørnehuse og de ny boder, siden stejlet levendes fra neder op, hans tunge skåren af, skåret remmer af hans liv, hans hjerte udtaget og siden lagt på 5 stejler.

[skabede], verwundete, hinkende Hunde aber keinen Menschen durch seine Handgriffe verpflegen. Menschen-Schmaltz¹⁾ aber und auch Hunde-Schmaltz sollen die Apothekere und Balbiere gehalten sein von ihnen einzukauffen, gäntzlich aber nicht aus Länderen zu Verschreiben. Auch mögen sie frey allen Leuten und in sonderheit den Hebammen Riemen aus Menschen-Häuten geschnitten vor die Gebühr Verkauffen.

¹⁾ Menneskefedt anvendtes ifølge en gammel tysk farmakopé navnlig ved læsioner af sener (ligatio nervorum; nervus er i de tider oftest betegnelse for sene), ved udtærede (emaciere) lemmer og stærke kontrakturer (contracta indurata). Hundefedt gaves indvendigt som specifikt middel mod svindsot.

Menneskefedt, *axungia humana* eller *hominis*, findes som officinelt præparat i de tre ældste danske apotekertakster fra 1619, 1645 og 1672; i 1619 kostede det 2 mark loddet (15 gram), og det holdt stadig senere denne pris. Foruden menneskefedt findes i de tre ældste apotekertakster ikke mindre end 28 andre fedtsorter, hentede fra alle mulige dyrearter, krybdyr, fiske, fugle, pattedyr; den dyreste af alle disse sorter var italiensk »odderslangefedt«, der nåede op til 3 mark kvintinet (4 gram); ejendommeligst er pristigningen på bæverfedtet, alt som dette dyr blev sjældnere og sjældnere; i 1619 kostede bæverfedt kun 8 skilling loddet, men allerede 1645 var det steget til 1 mark, og 1672 distancerede det ganske menneskefedt, idet det nåede op til 3 mark. Hundefedt holdt sig derimod beskedent på en pris af 3 til 4 skilling loddet. Hvornår menneskefedt er gået af brug her i landet vides ikke bestemt; hundefedt findes endnu sammen med 5 andre dyrefedtsorter i farmakopeen fra 1772; først i farmakopeen fra 1805 er kun svinefedt blevet tilbage.

Remme af menneskehud, *cingula e corio humano*, findes kun i taksten 1672 til en pris af 4 sletdaler (16 mark); de anvendtes som vestillende middel under fødslen, rimeligvis som underlivsband; i Tyskland vides de også at være brugte således men i garvet tilstand; i Frankrig anvendtes remme af slangeskind om højre lår i samme øjemed. Disse remme må dog vist snart være gæede af brug, thi i Holger Jacobæus' »Museum Regium« (1696) findes de opførte blandt kunstammerets mærkværdigheder: »Calcei et sandalia ex

At denne paragraf blev udeladt i den endelige medicinalforordning, var sikkert klogt handlet af lovgiverne; med den sparsomme forsyning af både læger og kirurger, som landet dengang havde, vilde det have været umuligt pludselig helt at bryde med en praksis, der havde århundreders hævd og vedblev at bestå, dels tålt dels ofte ligefrem anerkendt, til ind i det 19de århundrede. Men selvfølgelig var dette forhold stadigt læger og kirurger en torn i øjet, og atter i 1752, da der fremkom et nyt forslag til en medicinalforordning, som dog aldrig fik lovskraft, indeholdt det en bestemmelse om, at skarprettere ikke måtte give sig af med at kurere mennesker. Tyve

cute humana. Parata quoque ex corio humano Cingula hic conspicuntur, quæ feminis suffucatione uterina laborantibus vulgo circumligari solent.« De fandtes endnu i kunstammeret, da dette ophævedes i 1834 og en del af kuriositeterne solgtes ved auktion, thi i kataloget opføres de som nr. 59 og 60 »Remme af Menneskeskind« og »Tøfler af Menneskeskind«.

Langt billigere var hjerneskaller, *crania hominis*, der kun kostede 8 sk. loddet, præpareret 1 mark, i taksten 1672 endog kun 6 sk., brændt (ustum) 12 sk. og præpareret 1 mark.

At menneskefedt kunde blive en god indtægtskilde for bødlen er forståeligt nok. Bittert beklagede sig også en apoteker i Paris over bødlenes forretning hermed: »Vi sælger menneskefedt, som vi forskaffer os på forskellig måde; men da Gud og hvermand ved, at mestermanden i Paris også sælger det til enhver, som har brug derfor, så medfører dette, at apotekerne kun får solgt lidet af deres. Og dog skal det fedt, som vi er i stand til at levere, tillavet som det er med vellugtende urter, nok vise sig at være uden sammenligning langt bedre end det, som forskaffes af bødlen.«

I Bergen solgte bødlen i 1637 så meget menneskefedt og så mange tyvefingre til at gøre øllet velsmagende og drøjere med, at næsten alle fingre og alt kød var skåret bort på en af de hængte syndere.

år senere, da Struensee lod udarbejde et nyt forslag, er der ikke mere tale om dette forhold, skønt skarpretterne stadigt gav sig af med kirurgi, og skønt Struensee selv som stadsfysikus havde ivret derimod.

Tilbage står nu at følge bøndens kirurgiske virksomhed i Danmark-Norge gennem tidernes løb og dvæle lidt nærmere ved de enkelte personer, som kan have krav derpå, og da navnlig ved dem, som først de sidste års undersøgelser har draget frem, og som derfor endnu ikke har fået deres plads i litteraturen.

Det ældste privilegium, der kendes, er det, hvorved Frederik II 24. Juli 1579 bevilgede, at Anders Freimut, skarpretter udi vor købstad København, må herefter årligen bekomme, have, nyde og beholde udi hans livstid, så længe han lever, den pension og årlig genant, som han hertil af os årligen haver haft. Sammeledes have vi og nådigst bevilget, at foreskrevne Anders Freimut må herefter uforment hjælpe dennem, som hannem besøgendes vorder, med forrukke ledde at sætte tilsammen og gamle skader at hele, dog skal han ikke understå sig nogle ferske [friske] sår, huggen eller slagen, at antage og forbinde.

Samtidigt blev Anders Freimut forskånet for herefter at rette nogen med sværdet og fritaget for al skat, vagthold og al borgerlig og bys tyngte i sin levetid.

Det var ikke så få begunstigelser, Freimut således

fik, thi at blive fritagen for at rette med sværd var også en sådan; det var ganske vist den for forbryderen mindst nedværdigende og om skarpretterens færdighed bedst vidnende måde at blive henrettet på, men det var også for begge parter den mest usikre; der hørte stor færdighed fra bødlenes side til med sværd at afhugge den knælendes hoved, der ikke hvilede på nogen blok, og mislykkedes hugget, haves der ikke få eksempler på, at den ophidsede folkemængde har styrtet sig over bødlen og mishandlet eller endog dræbt ham.

Anders Freimut levede endnu i 1588 og kaldes da forrige skarpretter; thi da fik bartsvær Thomas von Husum¹⁾ sin fred igen, som han havde mistet nogle år forinden efter en strid med Anders Freimut, som en dag var kommen til hans dør og havde givet ham mangé spodske og forhånlige ord, så at von Husum havde forgrebet sig på ham og slået ham, hvorfor han siden havde været landflygtig. Rimeligvis har det været en professionel strid, der her er bleven udfægtet med sejr for skarpretteren.

Fra det 17de århundrede findes der en langt større række oplysninger.

I 1609 viser børne- og tugthusets regnskab, at der blev udbetalt Kasper Skarpretter 4 rdl. for to syge børn, som han havde helbredet.

Stort ry må der være gået af bødlen i Glückstadt; hvad han hed, vides ikke; thi i 1638 lod

¹⁾ Th. v. Husum var bartsvær i flåden i 1563 og skal have været oldermænd i bartsværsløvet i 1584 og som sådan med til at hylde prins Christian som tronfølger; han var endnu oldermænd i 1608.

Christian IV ham hente til tronfølgeren prins Christian på Nykøbing slot, der i 1627 havde pådraget sig et benbrud, som trods alle kure ikke vilde læges, men stadigt brød op med fistelgange. I et latinsk brev til Ole Worm beklager prinsens livlæge Henrik Küster sig bittert over den tilsidesættelse, der herved blev vist ham: »I hele det tidsrum af to måneder og derover, hvori den omtalte kvaksalver, der er lige så skikket til denne kur som et æsel til at spille på lyre, forestod behandlingen, har jeg aldrig set foden eller er spurgt til råds; og hvo, spørger jeg, som har følelse af skam, vilde holde en medicinsk konsultation med et sådant udskud af menneskeheden? Ak, hvorledes må ikke folket, ja kongerne selv undgælde for de fejl, som begås af disse slette kvaksalvere, som ikke er værdige at betros pleje og helbredelse af en lus!« Og skønt benets tilstand forværredes under bødlens behandling, blev han dog lønnet med 200 rdl. og et stort, indvendigt og udvendigt forgyldt sølvbæger, »så store belønninger som næppe nogen af os, selv den dygtigste i kunsten, vilde have fået efter at have gjort sine sager godt og helbredet prinsen på bedste måde efter kunstens regler«¹⁾.

Endnu under Christian V blev skarpretteren i København, hans navn er ukendt, brugt i hoffets tjeneste, thi i 1681 fik han 100 rdl. udbetalt for at hele pagen Zepelin's ben; og ganske i overensstemmelse hermed er det, at der til kongens eget brug flere gange blev købt recepter af omrejsende line-

¹⁾ Küster havde som prinsens livmedikus 400 rdl. årligt samt fri bolig og brændsel.

dansere og andre gøglere, der fik indtil 1000 rdl. for opskriften på en balsam.

Uden for København træffes praktiserende skarprettere både i Sjælland, Fyen, Jylland og Sønderjylland.

I 1620 var der i Helsingør strid mellem Mads Pedersen Bartskeer¹⁾ og Henrik Skarpretter, der uartig havde overråbt og påløjet ham; det ligger nært at antage, at årsagen har været professionel kiv. Adskillige år senere var det atter galt med Henrik Skarpretter, vel sagtens den samme, thi 9. Juli 1663 blev han kaldt for retten, da borgemestre og råd havde fået at vide, at han havde kureret adskillige personer, som var blevne smittede af horeri i Bente Laurids Poulsen's hus i »Det Danziger Vaaben«; han tilstod, at der fra Bente's hus først var kommet til ham en hore ved navn Annike, som han havde kureret, og derefter sammestedsfra en Hollænder, som Bente havde ladet sin pige vise hen til ham, og som han kurerede for hans horeris besmittelse, og desuden havde han kureret Susanne Nielsdatter, som nu sad i arresten. Da sagen atter kom for 24. Juli, mødte hans hustru Augusta for retten og vidnede, at da Bente under sidste krigstid boede ved stranden, kom hun selv ud til dem med en ritmester og hans kornet, der blev kurerede, og desuden havde hendes mand kureret Anne Baggers, der tjente Bente, en kvinde, der hed Lange Kirsten, og en dykker, der bekom skade og besmittelse i Bente's hus af et

¹⁾ Bartskeer i Helsingør 3die Marts 1573, levede endnu i 1630.

kvindfolk ved navn Karen; men foruden dise havde hendes mand kureret adskillige folk, som man ikke kendte, og som kom fra Bente's hus, dersynes at have været en givtig ager for Henrik Skæpretters kirurgiske bierhverv; thi det maa vel erindres, at venerisk sygdom dengang kun regnedes for enudvortes lidelse.

Omtrent tyve år senere — 24. Juli 1682 — klagede samtlige bartsøkærmestre i Helsingør til mægstraten over Christen Hansen Skarpretter, der havde taget sig adskillige patienter an, som tilkom deres profession; hvad der kom ud af klagen, kan nu ikke oplyses; rimeligvis har Christen Hansen længe drevet kirurgisk virksomhed, thi han blev skarpretter i Helsingør 13. Aug. 1669 og tillige 15. Marts 1684 i Kronborg og Frederiksborg amt.

I Fyen må i midten af det 17de århundrede skarpretteren i Odense — hans navn kendes ikke — have været en særlig anset mand, thi Mette Christensdatter, der fra barnsben havde tjent fornem adel ved hove, men for nogle år siden mistet sit helbred, så hun må bruge krykker, hvorfor kongen havde bevilget hende livsvarigt ophold i Horsens kloster, søgte i 1648 om, at hun i stedet derfor måtte bekomme nogen hjælp af klosterets præbender til medikamenter og salarium, eftersom skarpretteren i Odense havde påtaget sig at skaffe hendes helbred igen for 60 rdl. Om hun imidlertid fik dem og sit helbred igen, vides ikke.

Medens den bekendte lærde bonde i Vendsyssel Peder Larsen Dyrskjøt (f. 1630, d. 1707) i sin ung-

dom opholdt sig som skriver i København, pådrog han sig en benskade, som han ikke kunde få lægt; han drog da den lange vej til skarpretteren, mester Bendix, i Ålborg for at søge hjælp hos ham, som han vel har hørt rose fra sin barndom.

Omtrent samtidigt hermed eller lidt senere må Hans Gotfred Geltzer, skarpretter i Tønder, have været; senere boede han i den nærliggende landsby Sød som kromand og læge og døde der 1699; det er rimeligvis den »Johannes Geltzer, Chirurgæ Operateur, Oculist, Stein- und Bruchschneider wie auch Leib- und Wundarzt aus Seeth zu Tündern Amt bürtig«, som havde udstedt et lærebrev for Hans Gotfred fra Sød (måske en søn af ham), der var broksnider i Århus i 1707.

Særligt anset og søgt som »Franzosedoktor« var, ligesom den tidligere omtalte Henrik Skarpretter i Helsingør, Andreas Liebeknecht, skarpretter i København¹⁾, som havde skrevet en kurerbog, der endnu i 1820 var i prof. med. I. C. W. Wendt's eje, men nu er forsvunden; den begyndte således:

»In Nahmen der heiligen und Hochgelobten Dreyfaltigkeit. Habe ich Andreas Liebeknecht, Scharfrichter in Copenhagen, In diesem Buche eingeschrieben allerhand Arzney recepten und andere schöne Sachen, Worzue mir Gott der allerhöchste

¹⁾ Andreas Liebeknecht, hvis fader også havde været skarpretter i København og ligeledes hed Andreas, var født c. 1652 og har rimeligvis efterfulgt faderen, der døde 1671; selv blev han begravet 26de April 1708 i København. Et minde om ham og hans hustru Margrethe (f. c. 1647, begr. 9de Jan. 1731 i Fredericia) findes i Nationalmusæet, der ejer et smukt barokt sølvbæger med begges navne og årstallet 1692.

Seine gnade und reichen Segen verlihen wolle, ihm selbsten zur Ehre, allen Patienten zur besserung, mir und den lieben meinigen aber zur gedeylichen wolfart. Durch Jesum Christum Amen so geschehen im Jahr Christi, Anno 1695 den 19de Februarij.

Nr. 79. Für die Franzosen:

Nim Franzosenholz [lignum Guajaci] und Sassafras, gekocht mit frisch Brunnenwasser, Abend und Morgens 3 löffel vol, ein genommen; hernachher, Nim Peteröhl [oleum petræ], Chamillen öhl, Wachholder öhl, Johannis öhl [oleum coctum hyperici florum], weis Lillien öhl, Spick öhl [oleum spicæ eller lavandulæ], mit dergleichen gemischt; mit diesem öhl Frantz Männerchen geschmieret probat.¹⁾

En svoger af Andreas Liebeknecht var mester Jørgen Conrad, skarpretter i Roskilde, hvor han døde i Januar 1707. Uden noget privilegium drev han en udstrakt kirurgisk virksomhed, der bragte ham i strid med de to privilegerede bartskærer i denne by, Peter Nikolai²⁾ og Hans Sundt³⁾, som ved Sjællandsfars landsting fik følgende dom over ham 30. Aug. 1702.

¹⁾ I medicinsk-historisk musæums manuskriptsamling findes en note-bog, der er ført af to skarprettere i Nyborg, Christian Seyler, der blev ansat 1742 og døde 1753, og hans efterfølger Christian Røselser, der døde 1810 og som c. 1786 har indført 14 recepter i den. Desuden har dr. J. W. S. Johnsson i »Nordisk Tidsskrift for Terapi« 1909 meddelt en række skarpretterrecepter, som findes i et håndskrift i medicinsk-historisk musæum; recepterne, der ligesom Røselser's er delvis på latin og tysk, er vistnok alle fra det 17de århundrede og skriver sig fra forskellige nordtyske skarprettere.

²⁾ Peter Nikolai fik bevilling som bartskær i Roskilde sammen med Peter Haas 7de Februar 1680, enebevilling 1707; han blev begravet i Roskilde 4de Okt. 1738.

³⁾ I dommen kaldes han Hans Smit, hvilket må være en skrivfejl;

»Endskønt mester Jørgen Conrad, skarpretter i Roskilde, til sin formenende ret og frihed at kurere og betjene enhver, som kunde have hans hjælp fornøden, beråber sig på den frihed, som på alle steder skal være skarpretteren tilladelig, at antage patienter og dennem kurere, såvelsom på en del vidnesbyrd, som han for Guds skyld og nogle ringe penge skal have antaget og hjulpet, med videre; så fremlægger dog Peiter Nikolai og Hans Smit, begge barberer udi Roskilde, hans kongelige majestæts allernådigst givne konfirmation af den 27de Januar 1700 på salig og højlovlig ihukommelse konning Christiani quarti af den 12te April 1621 og kong Christiani qvinti den 7de Februar 1680 badskærerne udi Roskilde givne bevilling om tvende badskærere der samme-steds at være, såvel og kongelig allernådigste konfirmation på badskærernes artikler, af højstbemeldte højlovligst ihukommelse Christiano qvinto badskærerne den 29de April 1684 allernådigst forundte, dateret 6te Maj 1702, hvorudi den 8de artikel forbyder, at ingen må understå sig nogen patient at antage med indvortes eller udvortes medicin at kurere, uden han først af facultate medica er befunden bekvem dertil; efter slig beskaffenhed eragtes ikke mester Jørgen Conrad skarpretter at være tilladt med patienters antagelse eller kur sig at befatte, men han sig derfra i så måde bør entholde under straf efter højstbemeldte kongelige allernådigste artikels indhold.«

Trods denne dom gik Jørgen Conrad dog til sidst

han var født i Norge og havde 14de April 1702 fået bevilling som bartskær i Roskilde, hvis han overlevede P. Nikolai; men da denne 1707 fik enebevilling, forlod han byen, blev regimentsfeltskær og 6te Juni 1720 stiftskirurg i Århus stift, hvor han 28de Maj 1723 blev begravet i Nødager ved Grenå.

af med sejren, støttet af stiftsbefalingsmanden Otto Krabbe, der gav ham det vidnesbyrd, at han havde hjulpet adskillige fattige folk for ringe betaling, hvorfor han 3. Febr. 1703 fik bevilling til, at han for sin person folk måtte kurere.

Efter Jørgen Conrad's død søgte enken, Christine Liebeknecht, om tilladelse til at fortsætte bestillingen med Jørgen Adam Brøchner som svend, der i en række af år havde gået mester Conrad til hånd og blev anbefalet dertil af amtmanden, fordi indkomsterne af skarpretteriet i Roskilde amt, hvis tidligere besidder Jørgen Conrad tillige havde kureret benbrud og andre deslige skader, hvorved han hjalp mange fattige folk på landet mod en ringe betaling i korn eller andre varer og med sine kunde nogenledes subsistere, vilde blive for små, hvis Kallundborg amt fratoges det. Dette amt havde nemlig skarpretteren i Slagelse, Jakob Langbøss, søgt at underlægge sig, og samtidigt havde enkens broder, Andreas Liebeknecht, i en skrivelse til kongen søgt at sværte Brøchner ved at beskyldte ham for det værste, nemlig at høre til natmandsslægt og give sig af med at være rakker. Amtmanden forsvarede ham ivrigt derimod og påviste, at han hørte til en bekendt skarpretterfamilie, idet to af hans brødre var skarprettere, den ene i Kolding, den anden i Nyborg, en søster gift med en skarpretter i Jylland, hans morbroder skarpretter i Helsingør, og at han desuden var i slægt- og svogerskab med skarprettere her i landet og i Tyskland.

Brøchner fik herefter bestalling som skarpretter i Roskilde og Kallundborg amt 15. Juli 1707 og året

efter, 11. Dec. 1708, tillige bevilling til at kurere arm- og benbrud, da han havde hjulpet adskillige fattige folk med sin kur for ringe betaling; bartsvær Peter Nikolai havde nemlig også søgt at forbyde Brøchner at kurere, nu blev det pålagt amtmanden at meddele Nikolai, at Brøchner for sin person måtte tage folk i kur.

Rimeligvis har Brøchner taget enken med i købet; Andreas Liebeknecht beskyldte ham i hvert fald for at have vakt splid i familien.

Den anden af Brøchner's uvenner, Jakob Langbøss, må senere være bleven skarpretter i København, thi her stævnedes han — året ubekendt — som altså også har givet sig af med at behandle syge, en enke, hvis mand havde lovet ham 12 rdl., hvis han blev rask, og deraf straks betalt de 6 rdl.; Langbøss krævede nu de andre 6 rdl. af enken, som påstod sig frifunden, »efterdi min salig mand ved hans kur blev således restitueret, at han måtte gå glat af med sit liv«; sagens udfald kendes ikke.

Omtrent fra samme tid skriver sig en anden regning, som giver et ejendommeligt billede af, hvorledes lægegerning den gang værdsattes. Den findes i et skifte efter afgangne Peter la Rosse's treårige søn, der døde i 1718: »Betalt dr. Laub for hans opvartning i barnets svaghed 2 rdl. 4 mark. Til monsieur Bechmann for en del medikamenter og opvartning 2 rdl. En anden barber 1 rdl. 2 mark. Til stadsbødlen ligeså for opvartning og medikamenter 5 rdl. 2 mark. En kone, som gjorde opvartning ved barnet og for brugte medikamenter 2 rdl. 94 skilling. Endnu betalt

en student, som ligeledes påtog sig at kurere barnet, 5 rdl. Betalt apoteker Becker for medikamenter 4 rdl. 6 sk.«¹⁾ I alt i nuværende penge 45 kroner, hvoraf lægen og to kirurger tilsammen fik omtrent det samme beløb som skarpretteren og »en student« næsten lige så meget; men så havde disse to også selv leveret medikamenterne.

Det er muligt, at denne stadsbøddel har været Jakob Langbøss, der endnu levede i 1720; men det kan også have været Frants Mühlhausen, der c. 1716 var bleven stads- og tillige garnissionsskarpretter og gav sig stærkt af med at kurere syge; han nævnes i en klage, som dr. med. J. G. de Bötticher i September 1735 indgav til magistraten over det i København mere og mere omsiggribende kvaksalveri, men det afskrækkede ikke Mühlhausen fra allerede i Februar 1736 at søge om tilladelse til at praktisere²⁾; han havde da i 20 år upåanket assisteret andre med medicinsk kur, hvorfor han havde attester fra biskop Wøldike, brandmajor Preisler, sekretær Enkhusen og flere; nu havde magistraten efter barberamtets klage forbudt ham under straf at praktisere i medicinen, skønt han ikke antager sig andre patienter end de, som er fattige og af chirurgis til dels abandonnerede, som han mod en ringe betaling kurerer og dertil ikke bruger andre medikamenter end dem, han selv

¹⁾ Hieronymus Laub var på den tid læge ved kvæsthuset, senere livmedikus. — Johan Henrik Bechmann fik 1ste Februar 1712 borgerskab som bader. — Gotfred Becker var på den tid hofapoteker og ejede elefantapoteket på Købmagergade.

²⁾ Ansøgningen findes ikke mere, kun uddraget i »Supplikprotokollen«.

præparerer. Og som han hverken vil melere sig med de patienter, som chirurgi betjener, så længe de er under deres hænder, og mange fattige folk, som ikke formår at bekoste medikamenter, bliver ved hans hjælp uden betaling hjulpne, så beder han om frihed at må herefter som tilforn assistere dem, som søger hans hjælp, ubehindret af barberamtet. Foruden de påberåbte attester medfulgte flere fra grev Sponneck, etatsråd Dresen og andre om supplikantens skikkelige forhold.

Ansøgningen blev tilstillet stadsfysikus Christian Lodberg Friis til erklæring, som 22. Febr. 1736 spydigt skrev: »Supplikanten Fr. Mühlhausen synes aldeles ubeføjet til at ansøge om sådant kgl. privilegium at måtte praktisere i medicinen; thi hvad hans motiver angår, 1) at det på andre steder er skarpretterne tilladt at praktisere, da vides ikke hvorfra denne tilladelse rejser sig; thi eet er det, at der på en del steder kan blive set igennem fingre dermed, og et andet, at det derfor skulde være dem tilladt som en ret; 2) at han hosføjer attester om sine lykkelige fuldendte kure; da synes det nok, som om han i nogle udvortes tilfælde må besidde nogle remedia, som kan være gode nok, til hvilke at bekomme hans profession kan give ham god lejlighed, såsom axungias et pelles animalium [fedt og huder af dyr] etc., men at han for nogle empiriske kures skyld i visse udvortes tilfælde vil aspirere til at eksercere den ganske kirurgi og, som det synes, medicinam internam (såsom han i sin memorial nævner medicinam generaliter) er så urimeligt som ubilligt.

Bemeldte Fr. Mühlhausen har tvende professioner, som (om ikke begge så honorable) er dog profitable nok til at ernære ham og hans familie; og at han ved at søge privilegium vil ligesom sætte sig i parallel med amtskirurgerne her i staden, er altfor stor præsumption af ham.«

Sagens udfald kendes ikke, men rimeligvis har Mühlhausen fået afslag, da der ikke findes nogen bevilling for ham.

Hvor forkvaklede forholdene i det hele var, ses bedst deraf, at det påhvilede regimentsfeltskærerne mod en fast årlig sum til medikamenter og justitspenge at forsyne de syge soldater med lægemidler og besørgede de forefaldende eksekutioner udførte, hvorom de måtte akkordere med skarpretterne; Mühlhausen havde således for en betaling af 8 rdl. årligt for hver bataillon (foruden den ham af den kgl. kasse tillståede gage) påtaget sig at besørgede eksekutionerne¹⁾.

Hele riget over, Danmark og Norge, træffer man i det 18de århundrede på skarpretternes virksomhed som kirurger.

I Fyen er det mester Jokum Wagner, skarpretter i Odense, som gør stadskirurgen der, Hans Richart²⁾, indpas i hans rettigheder, hvorfor denne

¹⁾ Frants Mühlhausen var født ca. 1692 og døde 27de Februar 1764 i København; han var rimeligvis søn af skarpretter Frants Mühlhausen i Helsingør; hans søn Gottschalck efterfulgte ham i København, hvorfra slægten også bredte sig til Norge. Til denne slægt har sikkert også dr. med. Gottschalck Mühlhausen (f. 1716, d. 1759) hørt, men hvem hans fader var, vides ikke.

²⁾ Richart, der var bleven stadskirurg i Odense 23de Juni 1694, levede endnu i 1729 men døde før 8de August; hans enke Anne Marie døde i 1737.

i 1708 indgav klage over ham til stiftamtmanden i Odense Joakim Pritzbuer.

Af denne klage fremgår det, at der allerede før 1705 må være klaget over Wagner, og der må vistnok også mellem nedenstående klage af 4. Juni 1708 og skarpretterens skrivelse af 3. Juni 1709 have foreligget en ny klage fra Hans Richart, da skarpretteren søger om fritagelse for at betale en bøde, om hvilken der ikke er tale i rådstueprotokollen i 1708.

»Saasom jeg underskrevne allerydmygeligst er forarsaget at andrage og beklage mig for Eders Excellence og Velbaarenhed, hvorledes jeg ej efter min allernaadigste Konge og Herres Brev maa eller kan nyde den Frihed, som det mig bevilger og tillader, at maa lade mig bruge for Badskær og Chirurgus her paa Stedet, uden Hinder eller Forfang i nogen Maader, dertil jeg og af Københavns Facultas medic. er examineret og dygtig befunden, hvorudi min Næring bestaar at opholde Hustru og smaa Børn med, men som jeg derudi daglig graves af Skarpretteren her paa Stedet, som nyder sin Frihed og Ophold med aarlig Løn af Byen og Amterne paa Landet, som han rigeligen og vil kunne leve af, og dog dagligen tager mange Patienter an, baade inden og uden Bys, det jeg fattig Mand, der sidder med Hustru og mange smaa Børn skulde leve af, hvilket ej burde være; ihvorvel jeg over samme Skarpretter for nogle Aar siden her paa Odense Raadstue haver erhholdet, ud af velb. nu sal. Hr. Politimester Rasch¹⁾ den Naade og Forbud, at han ej maatte lade sig bruge og antage Patienter. Siden des foruden haver jeg været forarsaget sligt baade mundtlig og skriftlig for min gunstige Øvrighed, ædle

¹⁾ Claus Rasch var politimester for hele landet 1682 til sin død 1705; forbudet må altså være givet før dette år.

og velvise Magistraten at andrage og beklage, hvorledes for^{te} Skarpretter ej for^{te} Forbud sig vil lade være efterrettelig at entholde sig med Patienter her i Byen at antage, mig til største Præjudice, hvorpaa min gunstige Øvrighed iligemaade det hannem offentlig haver forbudet. Men som han det altsammens ej i ringeste Maader agter og anser men dagligen tværtimod, først Hans Majest. Brev, siden og imod Politimesters og imod velvise Magistratens Forbud antager Patienter, som jeg fattig Mand (der ikke aleneste sidder for kgl. Majest. allernaadigs paabudne Skatter og Byens Tyngde, men endog om, det Gud naadelig forbyde, noget paakom, jeg da til Hans Majest. Tjeneste ved min Profession skulde være beredt) ej andet haver at leve af.

Altsaa indflyer jeg udi allerdybeste Ydmyghed med Bøn og Begæring og haver den Tillid til Hans Excellence og Velbaarenhed, at han, som haandhæver Retten saavel for den fattige, jeg iligemaader vil formode at have den Naade hos hannem for mig fattig Mand at haandhæve, at slig Bøddelens Formastelse, idet han ej agter de tilforn foreremmeldt gjorte Formaninger og Forbud, ej aleneste at vorde alvorligen tilholdt og forbudt, at entholde sig herefterdags med Patienter at antage, men endog ved stor Straf, naar det hannem kan overbevises, at paalægges herudi, jeg allerydmygeligst vil formode og vente Hans Excellenses og velbaarne Hr. Stiftsamtmændens naadige og gunstige Hjælp, hvilken Naade og Velgerning imod mig Gud rigeligen Eders Velbaarenhed igen vil belønne, udi hvis Beskærmelse jeg daglig vil have hannem med ganske Familie overleveret.«

Den 15. August 1708 blev ifølge Odense rådstueprotokol efter Hans Richart's klage skarpretter Jokum Wagner påbudt at entholde sig fra patienter at antage under kur.

En ny klage over mester Jokum må antages at være fremkommen omtrent et år senere; men kun skarpretterens følgende svar kendes, dateret Odense 3. Juni 1709:

»Som fornemmes, at Monsr Hans Richart, Chirurgus, har andraget for Deres Excellence, det jeg ligesom skulde have mishandlet imod Deres Excellences naadige Befaling, og forebragt, at jeg tværtimod Eders Excellences saavel som Øvrighedens Forbud dagligen antager Patienter her i Byen til at forbinde, og end mere, at jeg og i disse Dage skulde have antaget de her i Byen befindende Kommedianter, som Mester Christian von Grönningen¹⁾ har forladt, og at jeg skulde betage Mester Hans Richart hans Brød, med mere hans Andragende og Beskyldning.

Da som Gud og godt Folk her i Byen er bekendt, at jeg Deres Excellences naadige Befaling ikke, som angivet er af forn.^{te} Hans Richart, har udi noget overtraadt, men altid holdt mig samme efterrettelig, idet de Patienter, som til mig er kommen og af mig har begæret, at jeg vilde hjælpe dem i deres Svagthed, undskyldt mig, jeg dette ej turde eller kunde gøre, formedelst det var mig forbuden ej at maatte antage nogen Patienter at forbinde eller kurere. Belangende de her i Byen befindende Kommedianter, som Hans Richart ligeledes foregiver, at jeg skulde have antaget at forbinde, efter de havde forladt Mester Christian von Grönningen, da ligesom det ene hans Andragende er, saa er og det andet usandfærdigt, thi jeg ved Attest, som herhos følger, kan bevise med de

¹⁾ Muligvis den Christian Peter v. Grönningen, der var bartsvær og kirurg i Horsens fra c. 1713 og tidligere synes at have været regimentsfælskær i Odense; han var født c. 1665 og blev begravet i Ålborg 24de Febr. 1747, kaldes da regimentsfælskær.

godt Folk, hvor Kommedianterne logerer, at jeg ingen af dennem nogen Tid, som jeg anklages for, har forbundet; men at jeg, efter deres Forespørgning til mig, har af kristelig Kærlighed sagt dem, hvad de skulde bruge til deres frøsne Fødder, kan jeg ikke nægte, men ingensinde forbunden nogen af dennem, de og selv en Person haver i deres Kompagni, som er en Badskærsvend; samme haver forbundet en Del af dem og deres Principal endelig, og som Deres Excellence heraf allergunstigst kan fornemme, at denne Hans Richarts Andragende for Deres Excellence ikke er sandfærdig, men at jeg som min Pligt og Skyldighed udkræver haver efterlevet Deres Excellences naadige Befaling, som jeg og al min Tid vil og gøre skal, saa vil jeg allerydmyst formode, at Deres Excellence revocerer, at jeg ikke de Bøder, som de mig har tilfunden, skulde betale, eftersom det dog ingensinde af Hans Richart kan bevisliggøres, at jeg haver overtraadt Deres Excellences naadige Befaling.«

Den nævnte attest er også skreven med Jokum Wagner's egen håndskrift, der er smuk og tydelig og så vel i denne henseende som også, hvad retskrivning og ordføjning angår, står langt over Hans Richart's; den er dateret Odense den 4. Juli 1709, undertegnet af to borgere og to skuespillere og lyder således:

»Som Mester Jokum Wagner, Skarpretter her udi Byen, haver været af os underskrevne begærende, vi vilde meddele ham vores sandfærdige Attest om de Kommediantspillere, her hos os logerer, som fødderne var forfrøsne paa, og Mester Christian Grønning, Barberer, havde antaget at kurere og siden forladt, om bemeldte Mester Jokum Wagner havde forbundet nogen af dem; da kan vi bevidne dette med ham, at de vel haver begæret, at han vilde antage dem og kurere deres

frøsne Fødder, men sig derfor har excuseret ej turde gøre, formedelst det var hannem strengeligen forbuden af hans Excellence, højædle og velbaarne Hr. Stiftamtmanden, at han ej maatte antage nogen Patienter enten at kurere eller forbinde, hvorpaa de hannem atter anmodede, efterdi han ej turde antage dem at kurere, han da formedelst gammel Kendskab med dennem vilde meddele dem et godt Raad, hvorpaa han endlig efter lange Anmodning af kristelig Kærlighed meddelte dem sit Raad, hvad de skulde købe og bruge til deres frøsne Fødder og Tæer; videre haver vi hverken hørt eller set, han hos dennem haver forrettet, ikke heller at han nogen af dennem forbundet haver. Ellers haver vi set, at deres Principal, naynlig Monsr Leonhart Andreas Denner haver forbundet dem, saa og en af deres Medkollega ved Navn Christian Spiegelberg, som er en Chirurgus af Profession, haver og forbundet nogle af dem, hvilke bedst kan vidne herom. At denne er vores sandfærdige Attest, hvilket vi kan og vil være vedstaaelig, som vi med vores Hænders Underskrivelse bekræfter. «

Om dette forsvar for mester Jokum's »kristelige kærlighed« har ført til det ønskede resultat, så at han er sluppen for bøderne, vides ikke.

I 1716 var det atter galt med skarpretteren i Odense, der da hed Johan Christian Møller. Ifølge rådstueprotokollen havde dr. med. Daniel Martini klaget over ham, fordi han havde taget en murermester under indvortes kur og givet ham enebærolie dråbevis, og kirurgerne Richart og Debbert¹⁾

¹⁾ Johan Gottlieb Debbert blev under pesten 1711 indkaldt fra Hamburg til København som barbersvend; senere blev han eksamineret og var i 1714 kirurg ved Gråbrødrehospitalet i Odense, men blev da opsagt fra denne tjeneste.

ligeså for udvortes kure; selve klagen kendes ikke, men 3. Juni 1716 blev skarpretteren idømt en bøde på 2 rdl. og foreholdt og anbefalet sig at entholde at tage nogen under kur eller til at kurere her i byen enten ved udvortes plastre eller ved indvortes kur, såfremt han ikke derfor, hver gang det hannem overbevises, vil svare og betale til straf 10 rigsdaler.

Hvor lidt dog alt disse bøder hjalp, fremgår bedst deraf, at endnu 70 år senere optegnede skarpretter Christian Røselér i Nyborg (se side 18 og 57) en del recepter, som han selv havde anvendt og »brabatum befunden« både til indvortes og udvortes brug¹⁾.

I Nykøbing på Falster drev skarpretter Johan Poul Ingermann en udstrakt kirurgisk virksomhed; i 1746 eller måske lidt tidligere gjorde han fordring i en skomagers bo på 15 rdl. for kur og medikamenter til den salig mands slette ben, på hvilke begge han havde kureret; skomagerenken klarede sig ud af sagen ved at testamentere Ingermann alt, hvad hun ejede, mod at han skulde give hende underhold og bekoste hendes begravelse.

Ingermann døde 1754; hans enke Anne Marie blev

¹⁾ Chr. Røselér var født 28. Sept. 1727 i Ahrensboek i Holsten og døde 1. Sept. 1810 i Nyborg, hvor han blev skarpretter 1754 efter Chr. Seyler, der ligesom han har skrevet sine optegnelser i notebogen på tysk. De er begge et typisk eksempel på, i hvilken grad skarpretterslægterne giftede sig indbyrdes; Seyler, der selv hørte til en sådan gammel slægt, blev 18. Dec. 1742 gift med Elisabeth Wagner, døbt 11. Aug. 1723 i Ribe og død 2. Febr. 1812 i Nyborg, datter af den nedenfor omtalte skarpretter Vitus Wagner; efter Seyler's død ægtede hun 13. Juni 1754 eftermanden i embedet Chr. Røselér, der ligeledes hørte til en gammel skarpretterslægt.

boende i skarpretterhuset i Kraghave og fortsatte mandens virksomhed med at kurere syge, hvorfor hun blev stævnet af stadskirurg J. A. Marquardt, der tilbød hende forlig, hvis hun vilde ophøre dermed, men det nægtede hun, da hun agtede at søge om tilladelse til at vedblive dermed; og 20. April 1759 fik hun virkelig bevilling til at betjene folk i kirurgiske tilfælde, hvor enten ingen forordnet kirurg er til stede, eller og at patienten af kirurgen er bleven forladt og af ham ingen hjælp kan bekomme; dog skulde hun først af landfysikus tenteres og overhøres, om hun i sådanne ting, som hører til kirurgien, har nogen erfaring og videnskab.

På Sjælland var det Christian Ernst Puhan¹⁾, skarpretter i Roskilde, der navnlig gav sig af med kirurgi. Da det siges om ham, at han, siden han c. 1724 var bleven skarpretter, lige så forsvarligt som upåklageligt, dog uden at søge efter patienter, har kureret dem, der har søgt hans hjælp, er det jo muligt, at han har været den tidligere nævnte Jørgen Adam Brøchner's lærling og efterfølger. Det var dog først 28. Juni 1754, at han fik bevilling til uden hinder og indsigelse af stadskirurg Johan Soltan Jacobsen — der havde anlagt proces imod ham — at kurere de fattige, som bevisligt intet betaler for kur og opvartning, medikamenterne undtagne, men derimod måtte han ikke kurere for betaling, førend vedkommende havde produceret attest fra Jacobsen for, at de havde affundet sig med ham.

¹⁾ Puhan var født c. 1699 og blev begravet 27. Sept. 1760 i Roskilde; hans hustru Margrethe, der var født c. 1680, blev begravet der 25. Aug. 1755.

Fra Jylland kendes særligt godt forholdene i Fredericia, hvis bøddelbolig og dens beboere nylig er blevet indgående skildrede af Hugo Matthiessen. Her havde sikkert mester Guldbrand Olufsen virket som kirurg i midten af det 17de århundrede; vist er det, at hans enke Karen Pedersdatter gjorde det i vid udstrækning og i endnu højere grad den ny skarpretter Christian Seyler¹⁾, der var gift med deres datter Margrethe Guldbrandsdatter; denne havde lært kunsten af moderen og var endnu mere søgt end manden; hun blev endogså kaldt »approberet og privilegeret«, hvorefter dog intet har kunnet oplyses, blev støttet af de stedlige myndigheder og synes at have haft liggende patienter i skarpretterboligen.

Det var i de gode gamle dage, da Fredericia endnu ikke havde nogen stadskirurg; men da Henrik Dreyer²⁾ 1716 fik ansættelse som sådan, og (da Christian Seyler døde 1719, var freden forbi. Allerede 1718 havde Dreyer indstævnet Margrethe for ullovlig kur, men da hun havde behandlet patienten gratis for hans fattigdoms og for venskabs skyld, blev der ikke gjort videre ved sagen; så samlede Dreyer i stilhed nyt anklagestof, og 1721 førte han en række vidner på hendes virksomhed som kirurg; det nyttede hende ikke, at alle var enige om at være hende tak skyldige for hendes kunst, og at hun selv mente, at hun

¹⁾ C. Seyler var født c. 1657 og blev begravet 20. Maj 1719 i Fredericia. Han blev 10. Dec. 1688 skarpretter i Koldinghus amt med bolig i Fredericia.

²⁾ Dreyer blev enekirurg i Fredericia 23. Nov. 1716 og tillige garnisonskirurg; i 1732 afstod han bestillingen til Fledelius; i 1734 boede han i Engom ved Vejle.

ikke havde ret til at fordølge for sine jævnkristne og næsten det pund, Gud havde hende betroet med at hjælpe dem til rette og førlighed, og at ingen skulde kunne bevise, at hun havde forlangt eller fået nogen betaling; thi kendtes for ret, at Margrethe Guldbrandsdatter uden sær kongelig tilladelse bør entholde sig fra alle kure og badskærprofession her udi staden samt betale en bøde på 2 rdl. og i procesomkostninger 5 rdl. 2 mark.

Bemærkningen »uden sær kongelig tilladelse« synes at indeholde en slags opfordring til at søge en sådan, og Margrethe Seyler's greb den da også straks og indgik med et andragende til kongen; sagens akter findes ikke mere, men supplikprotokollen for 1721 viser, hvor galt det gik både hende og sønnen, da de forsøgte at gøre deres gamle rettigheder gældende.

»Margrethe afg. Seyler's, forrige skarpretters fra Fredericia, andrager, at det af alders tid har været skarpretterne tilladt at forhjælpe alle fattige svage og benbrudte med medikamenter, ja, når stadens og regimentsfeltskærerne har ganske forladt patienterne og ikke kunnet hjælpe dem til deres helbred, har hun såvel i mandens levende live som efter hans død dem antaget og hjulpet; men som stadsbarberen Henrik Dreyer for sådan hendes hjælp mod mange, som er fra ham gået uden helbred men af hende er blevne hjulpne, har påkastet hende proces, så beder hun om befrielse for samme søgning og tilladelse at må hendes korte livstid at forhjælpe enhver nødtrængende, som har hendes hjælp behov og det for billig betaling. Herhos præstens hr. Jens Lund's attest, at supplikanten har hjulpet ham i hans svagheder, som ikke af

andre kunde ske, hvorudi han forgæves konsulerede stadens barberer. Herhos en attest fra en del borgere i Fredericia, hvorudi meldes, at hun haver hjulpet adskillige, som de andre feltskærer ej har kunnet hjælpe, og det for billig betaling, og at ingen svage kommer til hende, hun jo skaffer dem deres helbred igen.«

Sagen sendtes til magistratens erklæring, der indkom 10. Sept. 1721:

»Formenes, at den bestalter stadskirurg Henrik Dreyer bør mainteneres ved det ham givne privilegium, al den stund han alle, som han forlanges af, betjener vindskibelig og for billig betjening; de ved ej heller nogen patient, som supplikanten foregiver og med en del ukyndige borgeres attester vil bevise, at bemeldte Dreyer ikke har villet antage eller forladt som inkurable, og hun derimod skulde antaget og kureret; derforuden har bemeldte Dreyer erhholdet dom væd bytinget den 1. September sidst afvigte, at hun efterdags iikke må befatte sig med nogen kur eller gøre ham i hans profession nogen indpas.

Christian Seyler i memorial af 16. Febr. 1721, som har succederet hans fader i skarprettertjenesten i Fredericia, andrager, at bemeldte hans fader aldrig blev forment i 39 år, da han betjente embedet, at hjælpe benbrudte og andre ham forekomne patienter, og som samme faderens videnskab er ham bekendt, så beder han om tilladelse at må betjene alle forekommende, som hans hjælp forlanger.

Konseillet den 18. Februar 1722. Kan ikke bevilges nogen kongelig bevilling.«

Dette har muligvis afskrækket Christian Seyler den yngre, der var skarpretter i Fredericia fra 1719 til

sin død 1725, fra at give sig af med kirurgi, og heller ikke om efterfølgeren Augustinus Pflug, der var gift med hans søster Kathrine Dorothea Seyler, vides det, at han gav sig af dermed; da han 1728 blev dræbt af sin hustrus elsker, måtte han undergå den skæbne at blive obduceret af stadskirurg Dreyer.

Pflug's efterfølger Vitus Wagner¹⁾ gav sig derimod straks til at drive kirurgisk virksomhed, hvilket lige så øjeblikkeligt kaldte Dreyer frem på ny med en protest til øvrigheden, og i August 1729 fik skarpretteren på bytinget en formaning om ikke mere, under en bøde på 10 rdl. — halvt til kirurgen og halvt til de fattige — at give sig af med at tage patienter i kur.

Noget senere, i 1757, ansøgte i Nordjylland Christian Stengel, skarpretter i Ålborg, at han formedelst hans fattige omstændigheder, da han næppe havde 100 rdl. årlige indkomster, nødtes til at bede, at han måtte tillades i kur at tage sådanne personer, som af påhæftende svaghed måtte søge hans hjælp, for så vidt udvendige skader måtte angå at kurere, uden barberamtets tiltale i Ålborg, siden han i sådanne kure til denne tid har vist sin capacité og vigilance, at vedkommende, som har været hos stedets barberer og ej kunnet erholde deres helbred og derfor søgt til ham, er bleven kureret; fra adskillige var vedlagt attester, hvorudi supplikanten gaves et

¹⁾ Wagner var født c. 1681 og blev begravet 2. Aug. 1746 i Fredericia; han var gift med Christine Liebeknecht, f. c. 1684, begr. 17. Sept. 1762 i Fredericia, datter af skarpretter i København Andreas Liebeknecht og Margrethe.

meget godt skudsmål såvel for de af ham gjorde kure som for hans billige fordringer for hans derved faldne opvartninger.

Så vidt supplikprotokollen; ansøgningen blev sendt til stiftamtmandens erklæring, der gik ud på, at Stengel forstod noget af kirurgien og havde været lykkelig, hvor han havde været brugt. Han formenes af barberamtet at praktisere. Da han kun har 100 rdl. løn, indstilledes, at han ubehindret måtte kurere udvortes men ikke indvortes skader, og 2. Dec. 1757 blev der bevilget ham tilladelse til kirurgisk praksis i Ålborg, så at han uforment af barberamtet måtte påtage sig at kurere udvortes og læge dem, der søger ham på hænde eller hans tjeneste forlanger, men ikke at måtte befatte sig med nogen indvortes at kurere¹⁾.

For hertugdømmernes og Oldenburgs vedkommende, fra hvilke landsdele her i øvrigt kun er medtaget, hvad der tilfældigt er kommet for, skal nævnes, at 4. Marts 1743 fik Julius Stiecke, skarpretter i Delmenhorst, koncession og privilegium på at drive kirurgi i byen og grevskabet Delmenhorst, hvorimod Philip Querngester, skarpretter på Femern, 10. Aug. 1754 fik afslag på at måtte udøve kirurgiske kure; og 1764 synes skarpretteren i Wahle (?) at have tabt en af ham anlagt sag om lægeløn, thi i 1765 fik han besked om, at det måtte forblive ved

¹⁾ Stengel hørte til en af de store, vidt over landet udbredte skarpretterslægter, om hvilken der senere atter vil blive tale. Han var født c. 1717 og døde 4. April 1777 udi hans embedsforretninger på landet ved Grenå, i hvilken by han blev begravet; han var gift første gang med Lucie Margrethe Meyer, anden gang med Anne Marie Magdalene.

dommen. Som stadsfysikus i Altona (1758–1768) skriver Struensee: »Scharfrichter, Schinderknechte, unwissende Barbierer, alte Weiber, verdorbene Apotheker, ungeschickte Hebammen haben die Freiheit ungestraft die Einwohner zu verstümmeln, zu lähmen, ungesund zu machen, zu tödten, die Kinder in der Geburt umzubringen, die Frauens zu ferneren Geburten untüchtig zu machen und überhaupt mit dem bedauernswürdigen Volke umzugehen, wie sie wollen. Verliert der Staat nicht hierunter entsetzlich?«

Men det hjalp intet; i 1774 fik kirurgen i Neustadt i Holsten afslag på en ansøgning om, at det måtte forbydes skarpretteren der at praktisere, og endnu så sent som 13. Aug. 1784 fik Henrik Christopher Røsel, skarpretter i Åbenrå, bevilling til at kurere arm- og benbrud samt forvridninger; og efter Røsel's død fortsatte hans datter, der var gift med en styrmand, hans kirurgiske virksomhed, dog ikke uden stærk indsigelse, som det fremgår af et trykt brev fra 1796 om medicinalvæsenets tilstand i Åbenrå; ifølge dette var hun i 1792 bleven idømt en mulkt på 5 rdl. for ulovlig praksis, men desuagtet vedblev hun dermed, og det siges i brevet, at fysikus [dr. med. F. H. Wiggers] ikke var hende ugunstig og betroede hende at årelade i hans eget hus.

Enestående er det, i alt fald så sent i tiden, at se en kirurg gå den modsatte vej og blive skarpretter, som det skete i Altona 1799. Her havde Johan Christian Hoffmann været skarpretter fra 1761 og fået bevilling til at lade sig succedere af en livsarving; ved hans død 1790 vilde den ældste søn Jo-

han Christian Hoffmann, der da studerede kirurgi, ikke overtage tjenesten, der så gik over til en yngre søn; men da denne døde c. 1799, gjorde den ældre broder sine rettigheder gældende; han kaldes da kirurg i København, men har næppe drevet det til mere end at blive barbersvend, da han er ganske ukendt som kirurg; han har vel ment, at skarprettertjenesten gav et mere sikkert udkomme; 1. Marts 1799 fik kirurg Johan Christian Hoffmann bestalling som skarpretter i staden Altona og herskabet Pinneberg, og han har da næppe undladt i denne stilling også at gøre sine kirurgiske kundskaber frugtbringende.

Fra Norge foreligger der særligt gode oplysninger om forholdene i Bergen, som dr. J. Scharffenberg indgående har behandlet for årene 1720—1765, på et tidspunkt, da Bergen endnu var Norges største by.

Af de to skarprettere, som i dette tidsrum gav sig af med kirurgi, var Johan Henrik Helmschlæger den ældste¹⁾; han maa være bleven skarpretter i Bergen før 1720, thi på den tid gav han sig allerede af med kirurgisk virksomhed; bartskærerne protesterede selvfølgelig stærkt derimod, men det var endnu på en tid, da bødlerne oftest gik sejerrige ud af kampen, når de da havde gode fortalere og nød en vis anseelse; således gik det også Helmschlæger; han producerede rosende attester fra to kgl. embedsmænd, fogden og kontrolløren, og fik ikke alene biskoppen Markus Müller men også amtmanden Johan Garman

¹⁾ Helmschlæger var født c. 1684 og blev begravet 26. April 1760 i Bergen.

til i meget anbefalende erklæringer at gå i ilden for sig; over for så megen anerkendelse måtte bart-skærlavet følgelig trække det korteste strå; 12. Nov. 1728 fik den ny amtmand V. A. v. d. Osten skrivelse om at maintainere Helmschlæger mod barberamtet, på det han kan bruge sin i kirurgien havende viden-skab, når nogen hans kur og hjælp af ham forlanger; og denne bevilling blev fornyet 5. Dec. 1732 af Christian VI.

Fra Helmschlæger gled den kirurgiske virksomhed over til hans efterfølger Philip Giørtler¹⁾, hvad der faldt så meget naturligere, som Giørtler i sin ungdom var begyndt på den kirurgiske vej og havde udstået sin læretid som kirurg; under Helmschlæger's svagelighed i hans sidste seks leveår havde han udført hans forretninger og 24. April 1759 fået bestalling som adjungeret og succederende skarpretter. Allerede 3. Jan. 1757 havde han underkastet sig en kirurgisk eksamen hos den konstituerede stadsfysikus, dr. J. H. Sandhagen, der erklærede, at han havde udspurgt Giørtler i den part af kirurgien, som handler om allehånde sår, frakturer, luksationer etc., hvordan samme på bedste og sikreste måde skal trakteres og forbindes; han besvarede alt både prompte og vel fundamenteret til prøve af hans habilité og forfarenhed.

Også direktionen for de fattiges væsen i Bergen lagde sig i selen for ham og ansøgte — året kendes ikke — kongen om, at han ligesom Helmschlæger måtte få tilladelse til at praktisere i kirurgi; men da

¹⁾ Giørtler var født c. 1719 og blev begravet 11. Jan. 1765 i Bergen; hans enke levede endnu i 1766.

der ingen afgørelse kom, indgik Giørtler selv 10. Marts 1761 med en ansøgning, i hvilken han henviser til, at skarpretterne i Ålborg og Roskilde har erholdt en sådan tilladelse og til en anbefalende attest fra politimester C. P. Lund i Bergen.

Sagen blev sendt til det medicinske fakultets erklæring, i hvilket den tidligere stadsfysikus C. L. Friis nu havde sæde, og han — sammen med B. v. Buchwald og C. G. Kratzenstein — stillede sig nu ganske anderledes velvilligt, end i 1736 over for Frants Mühlhausen, thi endskønt det ikke kommer overens med *statutis medico-chirurgicis*, at en skarpretter skulde have tilladelse at *eksercere praxin chirurgicam*, så dog, siden kirurgi *eksercerer praxin medicam* uden foregående eksamen — en velturneret spydighed til barberkirurgerne — og haver forladt syge, som supplikanten siges at have kureret, har fakultetet intet derimod at erindre, når det kirurgiske amt i Bergen ikke præjudiceres, og han nøjes med at praktisere i kirurgien på sådanne steder, hvor hans tjeneste af vedkommende selv bliver rekvireret.

Med dette forbehold fik så Giørtler 17. Juli 1761 bevilling til i Bergen at forrette og øve kirurgien.

Giørtler har vistnok været den sidste skarpretter, der fik tilladelse til at praktisere i Bergen, thi 17. Dec. 1773 fik barberlavet der udvirket et strengt reskript mod alle kirurgiske fuskere; men endnu i 1783 blev der dog gjort et forsøg på at erhverve en sådan tilladelse.

Til kancelliet indkom 2. Dec. 1783 en skrivelse fra

Christian Mühlhausen¹⁾, skarpretter i Bergen, hvori han andrager:

»At han ofte er bleven hentet, når en eller anden ved ulykkelig hændelse var kommen til skade og en af stadens amtschirurgi enten ikke var til stede, eller ikke vilde påtage sig at kurere den sårede, og har han da indfundet sig så snart som muligt og bestandigt været, så lykkelig, at han har fået sine patienter inden kort tid kurerede; dog vil stedets amtschirurgi ifølge reskriptet af 17. Dec. 1773 deri gøre ham hindring; men da han formener, at han ikke kan henregnes blandt de, som udi reskriptet er benævned, nemlig fuskere og uberettigede, siden medfølgende attester beviser, at han har aflagt prøver på at have den udfordrende indsigt i at kurere benbrud og andre udvortes svagheder, og da hans formænd der på stedet har praktiseret ubehindret og upåtalte af nogen, så anholder han om, at hans majestæt vilde forunde ham bevilling at praktisere kirurgien lige med amtschirurgi og skarprettere på andre steder i hans majestæts lande.

Justitsråd Petersen har på stiftets vegne erklæret, at da skarprettere i almindelighed, når de besidder de dertil udfordrende kundskaber, plejer at forundes tilladelse at praktisere i kirurgien, og supplikanten har vundet indvånernes tiltro om at besidde duelighed i disse videnskaber, så indstiller han, om supplikanten måtte erholde den ansøgte tilladelse, når han først enten med vedkommende fakultets attest beviser at have den fornødne duelighed, eller om han for at bespare ham de deraf flydende bekostninger måtte af den der værende

¹⁾ Chr. Mühlhausen var søn af skarpretter i København Gottschalck Mühlhausen og i. hustru Elisabeth Ursula samt sønnesøn af den tidligere omtalte Frants Mühlhausen.

stadsfysikus med 2de amtskirurgi underkastes den befalede eksamen.

Herhos en senere ansøgning fra skarpretteren, hvori han anholder om, at ifald han ikke for eksamen måtte befries, det da måtte blive ham tilladt at ske der på sedet af de af stiftet dertil foreslagne, da det ellers vilde blive ham umuligt at forlade stiftet i så lang tid, som vilde medgå, når han skulde påtage sig en rejse her til staden.«

Ansøgningen sendtes til collegium medicum, der afgav følgende erklæring:

»Skarpretteren af Bergen Mühlhausen' hosfølgende ansøgning om bevilling ubehindret at praktisere kirurgien enten efter et tentamen her i København, og ej anderledes kan være, eller i Bergen, som han helst ansøger, er anlagt på de grunde, først om hans anatomiske kundskab som skarpretter og dernæst på hans kirurgiske videnskab, som ved attester bevises. Hvad det første angår, da behøver man vel ikke at oplyse, hvor adskilt den anatomi er, som en skarpretter og en kirurg behøver hver i sin hensigt. Og hvad de fremlagde attester angår, da kan man let bestemme deres værdier, da de er grundede på velvillighed og ikke på nogen indsigt, som dog kunde udfordres til at bevidne en mands indsigt og erfaring.

Da kirurgien i de senere år har erfaret så megen opmuntning og forfremmelse af regeringen til undersåtternes bedste, så kan man ikke formode, at sådan bevilling skulde vorde akkorderet, som dog ej kan andet end blive ufordelagtig i flere henseender for kirurgien, og da sådan forbindelse for meget vil nedsætte dens anseelse. Men da vilde denne bevilling og foranstaltning allermindst finde sted i Bergen, som både har en stadsfysikus og et kirurgisk amt. Man indstiller altså, om denne ansøgning som upassende må vorde afvist.«

Efter dette svar fra collegium medicum resolve-
redes 20. Jan. 1784: »Hermed er intet at gøre«; og
efter den tid vides der ikke nord for Kongeåen at
være givet nogen sådan bevilling; syd for den synes
myndighederne at have været læmpeligere, thi et
halvt år senere fik som tidligere omtalt skarpretteren
i Åbenrå, H. C. Røseler, tilladelse til at praktisere
som kirurg.

Tålt vedblev forholdet dog at være endnu på den
tid og senere; i Kristiania og Kristianssand kla-
gede kirurgerne i 1776 til collegium medicum over
jævnlig indgreb i deres praksis af præster, post-
mestre, forløbne apoteker- og barbersvende, ja endog
skarprettere, uden at kirurgerne blev støttede af øv-
righederne men måtte udholde lange og ruinerende
processer. For Kristianssands vedkommende sigtes her
rimeligvis til skarpretter Johan Christopher
Witt, som i 1779 praktiserede der uden tilladelse,
men om hvem der i øvrigt intet nærmere er bekendt.

Endnu senere var manglen på dygtige kirurger
i Trondhjem så stor, at det i embedsskrivelser
1788—1789 udtales, at de kirurgiske patienter måtte
søge hjælp hos skarpretteren og endnu mere van-
kundige fuskere. Muligvis er her tale om den skarp-
retter, som var Erik Petersen's¹⁾ formand og rime-
ligvis da også hans lærer i kirurgi; thi 1796 fik Pe-
tersen ansættelse som skarpretter i Trondhjem. Op-
rindelig havde han været stolemager. Fra 1798 fun-
gerede han i 10 år som assistent ved Trondhjems

¹⁾ Erik Petersen var født c. 1766 og døde 23. Juli 1835 i Trond-
hjem; c. 1795 blev han gift med Vilhelmine Margrethe Anker.

sygehus; under krigen i 1808 fulgte han med hæren som midlertidig bataillonskirurg og deltog i indfaldet i Sverige; 1810—1812 var han hjælpelæge under flere nervefeber epidemier og i 1812 tillige en tid læge ved Trondhjems slaveri; 1814 fik han afsked som bataillonskirurg, ernærede sig derefter atter i Trondhjem som skarpretter, stolemager og vaccinator og søgte i 1818 om tilladelse til at praktisere men fik afslag.

Ikke alene i Norge strakte skarpretterens medicinske virksomhed sig et stykke ind i det 19de århundrede, også i Danmark var det tilfældet, om end ikke i så direkte form som for Erik Petersen's vedkommende.

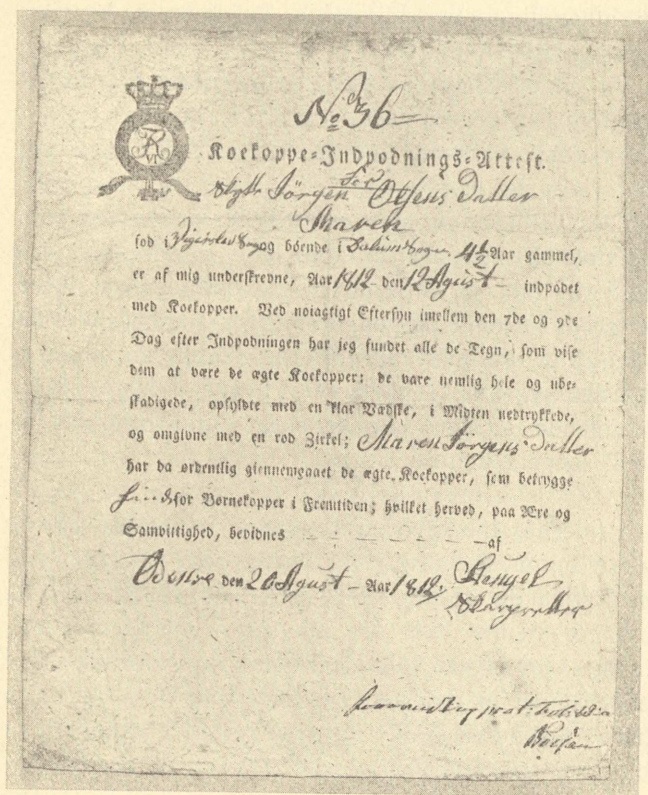
Om Jokum Henrik Stengel,¹⁾ skarpretter i Odense, kan det vel ikke bestemte påvises, at han har virket som kirurg, men der er god grund til at antage, at han i alt fald fra sin slægt har haft kendskab til kirurgi, thi hans fader havde været skarpretter i Odense, og hans farfader var den tidligere omtalte skarpretter Christian Stengel i Ålborg, der 1757 fik tilladelse til at praktisere i kirurgi. På et enkelt medicinsk område udfoldede han imidlertid en stor virksomhed, nemlig som vaccinator, en virksomhed, som i vaccinationens første år med sand begejstring grebes af hele befolkningen og udøvedes af de mest forskellige mennesker, fra den højeste adel og embedsmænd til enlige jomfruer og bønder. I Odense var Stengel en af de ivrigste og mest søgte vaccinatorer; af konfirmationsindskrivningerne i Odense kirkebøger ses det, at han vistnok har vaccineret

¹⁾ J. H. Stengel, søn af skarpretter Augustinus Christian Stengel og Christine Marie Suhr, blev døbt 12. Aug. 1773 i Odense.

flere end alle lægerne tilsammen, endnu i 1829 vor tids mest fremragende, for få år siden afdøde, handels- og bankmand.¹⁾

At lysten til kirurgisk virksomhed var nedarvet i denne slægt viser også, at Stengel's ældre broder,

¹⁾ I formindsket størrelse gengives her en for lige 100 år siden af Stengel udstedt vaccinationsattest; den tilhører »Medicinsk Selskab« i København.

Johan Christian Stengel, tog kirurgisk eksamen 1804 og blev distriktskirurg i Skive 1805. Han var en god bekendt af St. St. Blicher, der skrev et mindedigt om ham ved hans død 1830; skulde det mon ikke være hans afstamning, som Blicher spøgefuldt hentyder til, når han i »Forskjellige Artikler af Avisen i Kragehul«, offentliggjorte i »Harpen« 1822—1823, kalder distriktskirurgen for »Hr. Bourreau« og lader ham skrive en afhandling om »Inkurable Sygdommes hensigtsmæssige Behandling«.

Til samme slægt, en af de gamle, store skarpretter-slægter, har vistnok også hørt skarpretter Suhr i Næstved, om hvem det vel heller ikke med sikkerhed vides, at han har virket som kirurg; men hans, om et velhavende hjem vidnende, for sin tid store testamentariske gave af 2000 rdl. til offentlig brug fik i alt fald en anvendelse, der minder om skarpretterens lægende og godgørende virksomhed, idet det 1816 blev bestemt, at renterne skulde anvendes til det amtssygehus, som da blev bygget i Næs:ved, og trængende af den suhrske slægt altid have ret til to frisenge i dette.

I tidernes løb var skarpretterens virksomhed bleven mere og mere indskrænket, efter som sæderne med den stigende kultur blev bedre og tillige sindene mildere stemte over for indgreb i ejendomsretten; livsstraf for tyveri, som Christian V lov foreskrev, var efterhånden næsten helt bortfalden, og også de andre hårde legemlige straffe og »den skarpe eksamination« blev stadigt mere begrænsede. Herved fik skarpretter-

tjenesten i sin gamle skikkelse dødsstødet; de mange amtsskarprettre blev efterhånden overflødige og indskrænkedes til nogle få, og omkring 1800 ophører da også af sig selv skarprettrenes kirurgiske praktiseren; deres virksomhed som vaccinatorer må betragtes som den sidste udløber heraf.

Til denne overgangstid hører da også en mand, der danner en ejendommelig afslutning på hele denne virksomhed og bedst viser, til hvilke umulige forhold vedhængen ved gammel tradition på trods af helt forandrede livsvilkår uvægerligt måtte føre.

I 1759 havde licentiatus medicinæ og candidatus pharmaciæ Caspar Frederik Dircks¹⁾ nedsat sig i Rønne som Bornholms første læge og apoteker; alle efterretninger om ham går ud på, at han har været en i begge fag dygtig, hæderlig og stræbsom mand; men indtægterne var små og voksede ikke forholdsvis nær så stærkt som hans børneflokk, og da skarprettertjenesten på Bornholm blev ledig ved Christian Møller's død i Januar 1780, søgte Dircks 20. Marts 1780 om, at skarpretterpengene, der androg 100—120 rdl., måtte tillægges ham og hans efterkommere, mod at han og disse i fornøden fald, når en skarpretter behøvedes, forpligtede sig til at forskrive denne fra Sjælland på egen bekostning og med fri rejse. Dircks vilde da tillige påtage sig de forplig-

¹⁾ Dircks var født c. 1725 i Hamburg og døde 24. Novbr. 1802 i Rønne; licent. med. og cand. pharm. 16. Okt. 1759, enebevilling som apoteker i Rønne 24. Okt. 1760. Gift 26. Nov. 1760 med Barbara Johanne Fuglsang, f. 23. Sept. 1744, død 18. Juni 1823.

telser, som i almindelighed påhviler en fysikus, navnlig tilsynet med epidemiske sygdomme.

Denne ejendommelige forening i een person af fysikus, apoteker og skarpretter anbefaledes af amtmanden, collegium medicum og generalitetet, der jo var interesseret i de militære eksekutioner, og 27. Sept. 1780 udfærdigedes følgende mærkelige skrivelse til amtmanden.

»Af den til vores danske kancelli under 22. April indkomne skrivelse er os allerunderdanigst refereret, at ved den lejlighed, at skarpretteren på vort land Bornholm ved døden er afgang, har daværende amtmand foreslået, om ikke apoteker Dircks i vor købstad Rønne efter hans derom gjorte begæring kunde tillægges indkomsterne af skarprettertjenesten til medicinalvæsenets forbedring, således at han derimod er landet til tjeneste i epidemiske tilfælde og forsvarlligen vedligeholder apoteket, så og, når skarpretterens forretning forefalder, besørger samme på egen bekostning vedlørligen forrettet; samt disse indkomster efter Dircks' afgang fremdeles at måtte henlægges til en provinsialmedikus på Bornholm imod på lige måde at besørge de kriminelle eksekutioner; hvilket du og således har indstillet på de anførte vilkår, og at Dircks som landfysikus er til tjeneste, når sådant af ham påfordres.

Thi give vi dig herved til kende, at vi i anledning heraf samt den fra vores collegio medico derover indhentede erklæring, hvoraf fornemmes, at supplikanten har licentiam og har såvel landets som øvrighedens fortrolighed, ligesom han holder sit officin i forsvarlig stand, allernådigst ville have bevilget, at de skarpretteren på Bornholm tillagte indkomster må indtil videre tillægges fornævnte apoteker Caspar Frederik Dircks, imod at han opfylder foranførte vilkår og på egen bekostning

lader besørge skarpretterens forretninger så og årlig fremlægger attester om apotekets forsvarlige vedligeholdelse.«

At en sådan ordning kunde finde bifald hos den landsfaderlige guldbergske styrelse i 1780 virker unægtelig overraskende, endnu mere, at det endogså var hensigten at lade den blive bestående ved fremtidig ansættelse af en virkelig provinsialmedikus efter Dircks' afgang, et ejendommeligt vidnesbyrd om, hvad man dengang mente kunde være foreneligt med en høj medicinalembedsmands værdighed; hidtil havde man dog kun budt regimentsfeltskærerne det.

I 11 år gik alt godt, til ulykke for Dircks måske en alt for lang tid; han var nu bleven 66 år og har vel håbet på, at det skulde vedblive at gå som hidtil, at han havde indtægterne uden noget bryderi. Da indtraf det i Juni 1791, at der skulde foretages en henrettelse, og nu ramlede der så mange genvordigheder ind over den stakkels Dircks, at det blev ham, der først tabte hovedet.

Dircks havde nemlig ikke som lovet sluttet akkord med skarpretteren på Sjælland, men med den mere nærboende i Ystad om for 30 rdl. årligt at udføre påfaldende eksekutioner på Bornholm; men da denne nu endelig første gang skulde give møde, udeblev han udenvidere; i sin nød henvendte Dircks sig da til skarpretter Mühlhausen i København, der også kom, men forlangte 200 rdl., som Dircks måtte betale ham, og endda måtte han senere også betale skarpretteren i Ystad hans 30 rdl.

Det blev Dircks for broget, og i sin fortvivlelse frasagde han sig ganske skarpretterpengene.

Snart fortrød han dog dette overilede skridt, som straks havde bragt en konkurrent, regimentskirurg i Rønne Johan Andreas Hausmann til at søge om at få de ledige penge på samme betingelser som Dircks tidligere, og i Maj 1793 indgav Dircks da en ansøgning om at måtte beholde disse penge og skildrede alle sine genvordigheder og sin nød, nu da han var en gammel mand, der havde opdraget 10 børn godt. Ansøgningen ledsagedes af en del attester, der alle viser, at Dircks har været en vel lidt og anset mand, og da amtmanden også gik i forbøn for ham, resolveredes 26. Juli 1793, at Dircks skulde beholde indtægterne, så længe han levede, mod at opfylde de forpligtelser, han havde påtaget sig i 1780, og skarprettertjenesten ved hans død ophøre.

Indtil sin død i 1802 sad Dircks nu atter i ro med sine skarpretterpenge, og med ham gik også embedet ind til sin evige hvile; thi et forsøg, som enken gjorde på at beholde skarprettertjenesten og de dermed forbundne indtægter i hendes levetid, blev selvfølgelig mødt med et afslag. Men pengene var der nu engang, og det vilde dog være urimeligt ikke at finde en anvendelse for dem; det drejede sig ganske vist kun om 33 rdl. 32 sk., thi resten var i 1742 pålignet indbyggerne, efter at det havde vist sig umuligt at få en skarpretter til at overtage bestillingen for det oprindelige beløb, og disse pålignede penge fik Bornholmerne nu eftergivne, som rimeligt var, da embedet blev ophævet; men for anvendelsen af det oprindelige beløb fik amtmanden en virkelig genial idé.

I Rønne og Vester herred var der trang til en jorde-

moder, men Dorothea Hjorth fordrede en årlig løn af 80 rdl., som ikke alle kunde skaffes; så fandt amtmanden på at foreslå, »at den skarpretteren på Bornholm hidtil tillagte løn måtte herefter tjene som bidrag til en jordemoders lønning der i landet«, og i henhold hertil bevilgedes 14. Sept. 1804: »At den skarpretteren på Bornholm af den kgl. kasse bestemte årlige løn af 33 rdl. 32 sk., som siden apoteker Dircks' død står vakant, må indtil videre anvendes til en jordemoders lønning der på landet.«

Kan man tænke sig et skønnere endemål for disse omstridte penge, en ejendommeligere afslutning på hele denne udvikling? I umindelige tider anvendte til at bringe menneskeliv ud af verden ender de med at anvendes til at bringe menneskeliv ind i verden; et for sin tid højst nødvendigt men nu overflødig embede forsvinder; et nyt embede med et stik modsat formål oprettes for de samme penge.

Det var jo ikke alene mennesker men også dyr, som bød lens virksomhed bragte ham i nær berøring med; det lå da lige så nært for ham at kurere på disse som på mennesker, og han gjorde det også og sikkert i vid udstrækning, ja han må vist overhovedet betragtes som den første dyrlæge her i landet, når bortses fra de rene empirikere og kvaksalvere.

Når der dog kun kendes lidt til hans virksomhed i denne retning, er grunden sikkert den, at her var han ikke udsat for nogen konkurrence, trådte ingen

for nær, der således som bartskærerne kunde have god grund til at søge hans lægende virksomhed standset ved at klage over ham til myndighederne.

I det afsnit af udkastet fra 1668 til en ny medicinalordning, som tidligere er udførligt citeret, ligger der da også ligesom en lovformelig anerkendelse af bødlens virksomhed som dyrlæge; det blev som omtalt ikke optaget i lovens endelige affattelse, og det gik jo ligeså med det i 1752 udarbejdede ny forslag; i en paragraf i dette om fuskeri hedder det, at markskrigere, okulister, sten- og broksnidere, tandlæger og lignende ikke uden særligt privilegium må tage nogen i kur, »womit die Scharfrichter sich auch nicht (so weit Menschencuur angehet) bemengen mögen«; parenteser viser tydeligt, at skarpretterne stadigt kurede ikke alene på mennesker, men også på dyr, og at der for disses vedkommende ingen hindringer blev lagt dem i vejen.

Da der altså ingen anledning var til at klage over skarpretterens virksomhed som dyrlæge, og da han ikke behøvede at søge om privilegium som sådan, er der i arkiversnes registre og tegnelser intet at finde herom, og i de tre eneste større danske arbejder, der indgaaende beskæftiger sig med bødlen og hans mange forskellige hverv, Dyrlund's »Tatere og Natmandsfolk«, V. Bang's »Mestermanden« i »Aar bog for dansk Kulturhistorie« 1893 og Hugo Matthiessen's »Bøddel og Galgefugl«, vil man da også forgæves søge efter oplysninger om hans virksomhed som dyrlæge; kun i Matthiessen's tidligere omtalte artikel, »Bøddelboligen og dens Beboere« i »Vejle Amts Aar-

bøger« 1910 finder man nogle enkelte oplysninger hentede fra Fredericia's arkiv, og naturligvis drejer det sig da om pengekrav.

I 1718 tvang magistraten i Fredericia borger Hans Frost til at overgive rakkerknægten en syg hest; om meningen var, at dyret skulde slås ned eller nyde godt af bødlens kunst, fremgår ikke klart af sagen, men det første er vel det sandsynligste. Det lykkedes imidlertid skarpretter Christian Seyler (den ældre) at kurere hesten, og han tog den derefter i besiddelse som sin lovlige ejendom. Frost søgte forgæves at få ham til at udlevere dyret, og der måtte proces og dom til, før skarpretteren mod en betaling af 4 rdl. i lægehonorar atter udleverede ham hesten.

Også Seyler's svigersøn, skarpretter Augustinus Pflug, må have givet sig af med at kurere dyr, thi efter hans død 1728 fandtes der i hans bo blandt udestående fordringer en post på 1 rdl. for at have kureret en hest.

Det er vistnok de eneste eksempler på bødlens virksomhed som dyrlæge, der hidtil er fremdragne herhjemme, men der er næppe tvivl om, at der også fra andre byers tingbøger, skifteprotokoller og lignende arkivalier vil kunne fremdrages flere andre¹⁾.

¹⁾ I Preussen blev det ved et reskript i 1815 forordnet, at de, der vilde være skarprettere, skulde underkastes en prøve af kreds- eller stadsfysikus i landrådets nærværelse for at afgøre, om de havde tilstrækkelig kendskab til ved sektion af syge dyr at afgøre, om de havde lidt af smitsomme sygdomme som miltbrand, lungesyge, kvægpest, hundegalskab, klovsyge, snive m. m.; de har altså skullet kunne virke som et slags veterinærpoliti, og det synes næsten at have været hovedsagen, thi derefter tilføjes, at de desuden skal

Fra at virke som rakker og til at blive dyrlæge var springet som sagt ikke større end fra bøddel til kirurg; når bøddlen imidlertid hørte op med at være rakker, måtte også dyrlægevirksomheden ophøre, og efterhånden lykkedes det virkelig bøddlen at lægge et svælg mellem sig og sin knægt, at blive et anset, næsten »ærligt« medlem af samfundet, medens rakkeren stadig vedblev at være lige foragtet og »uærlig«; det er navnlig arbejdet med at få døde dyr og nedgrave dem, der danner skellet. Forgæves kæmpede regeringen i en række år en ihærdig kamp mod denne fordom, indtil den fik en uventet, skæbnesvanger hjælper i den store kvægpest, der fra 1745 til 1781 hærgede hele landet og bortrev flere hundredetusinder af hornkvæg; over for denne ulykke måtte befolkningen, omend ofte med uvilje, give tabt og selv tage fat på nedgravningen af de utallige dyrelig, der lå overalt og forpestede luften, og som det var de enkelte lokale rakkere plat umuligt at få nedgravede. Efterhånden vænnede befolkningen sig så til selv at tumle med de døde dyr, så at stiftamtmand O. H. Guldberg i Århus i 1792 kunde udtale: »Med andre kreaturer end heste gør man sig, især siden kvægpesten, hverken i købstæderne eller på landet nogen betænkelighed i vore egne.«

Men endnu er der vistnok nogen standsforskel mellem en almindelig slagter og en hesteslagter.

skaffe attest fra en anerkendt dygtig skarpretter for, at de er i stand til at udføre eksekutioner m. m. eller bevise, at de er i stand til at stille en dygtig stedfortræder hertil.

Af Seyler's og Røseler's optegnelser.

Den side 18 omtalte notebog er i oktav med læderbetrukket træbind; indtil foråret 1912, da den overgik til medicinsk-historisk musæum, har den været bevaret i Seyler's slægt på Fyen; stamfaderen har begyndt den således:

»Christian Seyler bin ich genandt
 mein Glück steht in Gottes Handt.
 Ich fang mein Werck mit Jesus an,
 mit Jesus ist es wohl getahn,
 in Nahmen Jesu auf sein [Wort]
 geht meine Arbeit glücklich fort.
 Herrn Jesu gib mir deine Gnad
 zu meine Nahrung früh und spadt,
 und segne meine Hertzens Bit,
 und segne meine Tridt und Schridt.
 Hern segne mich in meine Standt,
 behüte mich für Sündt und Schandt,
 für Has, für Neidt; und Sicherheit
 heut diesen Tag und alle Zeit.
 Auf dir Hern Jesu ist all mein Tuhn gericht,
 zu dir steht meine Zuversicht;
 ich armer Sünder erfreun mich
 in dir mein Jesu gantz inniglich,
 auf dich der ich wie Efrahim,
 ach lass mich hören deine Stim,
 und bringe mich nach Kampf und Streit
 zu der ehwigen Friedt und Selhigkeit.

Ammen.«

»Anno 1742 d. 22. Martii bin ich beorderet die Scharfrichter Dienst zu betreten über Nieborg Ampt und Trannekier Ampt.

Anno 1742, d. 18. December bin ich mit meine ehliche Frau Eliesabet durch den göttliche Gnade Gottes getrauet worden von den Herrn Propst Herr Tobedant [Pontoppidan] in Frideritzia in den teutsche Kirche; der liebe Gott gebe uns sein göttliche Gnade, Glück, Heil und Segen zu unser Anfang und bescher uns ein sehlich Ende. Amen.«

På de følgende blade findes optegnelser om tre døtres og en søns dåb, af hvilke de to døtre døde spæde; derefter har hustruen optegnet mandens død 22. Dec. 1751 (hun bruger her det ret sjældne plattyske ord Mach 3: mage) og en posthum søns fødsel og død.

I alt fylder Seyler's optegnelser 9 sider, medens efterfølgeren Røselser har fyldt 50 sider med sine.

Christian Røselser.

»Gebürtig aus Ahrensböck nahe bey Lübeck, unter den Hertzog von Ploen geböhren im Jahr A^o 1727 d. 28te 9br., und A^o 1754 d. 16te Januarij bin ich in Nyborg als Brautigam gekommen, d. 28te dito habe ich mich mit die ehr- und tugendhaften Witwen Elisabeth Seidlern verloben lassen; der liebe Gott gebe mir Glück und Segen um Christi Willen. Amen.

Christian Røselser bin ich genannt,
 mein Glück steht in Gottes Hand;
 mit der Welt muss ich mich kämpfen,
 falsche Leute wollen mich dämpfen,
 aber ich habe einen guten Zuversicht,
 mein Herr und Gott verlässt mich nicht.

Nyborg d. 4te Februarij.

A^o MDCCLIV «

Herefter følger optegnelser om hans bryllup i 1754 og et barns fødsel samme år; men derfra er der så et langt spring til 1771, da Røselser begynder at nedskrive, hvad der i årene indtil begyndelsen af 1786 er hændt af mærkeligt, som han har fundet anledning til at optegne; det er ikke dagligdags begivenheder, men enkelte politiske som hofrevolutionen i 1772 og det holsten-oldenborgske mageskifte 1773; særlig dvæler han dog ved de lange og hårde vintre og dyre tider og anfører omhyggeligt for hvert år de høje kornpriser, samt desuden når »Unser Grönlands Schiff abgeseget« i årene 1771—1778, et bevis på, at skarpretterne var folk, der sad godt i det, når de kunde være interessenter i et så usikkert foretagende, der da til sidst også gik så dårligt, at skibet måtte sælges ved auktion i København. Men hvad der har særlig interesse er, at han slutter sine optegnelser med en række recepter, der viser, at det ikke alene var udvortes men også indvortes midler, skarpretterne anvendte.

»Nu habe einige stücke aufzeignen wollen zur Artzeney gebrauchlig, welches ich selber Wahrhaftig gebraucht und auch Brabatum Befunden.«

(1) Vor den Brandt zu stillen es sey mit Feuer oder Wasser.

Rp. Nim Weisen Boliss

Gärsten Meehl

dass Weise von Eiern

und Rosen Wasser

dass rühre durch einander, dass es wie ein Salve Bleibt, auf ein tuch wie ein Plaster gestrichen und über den Brandt gelegt. Smir aber auf den

Schaden oder aufs Plaster. Lein öhl, sonst Kan mans nicht gut wider ab Krigen, den es Kliestert gar starck.

(2) Nun ferner zum heilen.

Rp. Nim Lein öhl 1 Pegel

Weisoder GelbWax $\frac{1}{4}$ ℞

Walrauch 20 Lß¹⁾

Camphor 20 Lß

Ungesaltzen Butter $\frac{1}{4}$ ℞

¹⁾ Lybsk skilling(?)

dieses Koch mit ein ander in einen reinen topf; wen es ein wenig hat gekocht, so Kom drein fein geriben Rokken Brodt, so viel es genung ist, dass es wie ein dicke Salve ist, und du Brauchst es wie ein Plaster auf ein tuch streichen. Lein öhl darunter gemirt heilet über die Massen, ich hab es gebraucht. NB nim dich in acht, wen du dass geriben Brodt darunter rühret, dass es nicht über Lauft, rühr es, Biss es Kalt ist.

(3) Ein Swindt Spiritus.

Rp. Fleder-Weis }
 Euphorbium } —
 Pip. Long. } aa
 Sap. Venet. }

°.°.¹) Laur. dobbelt so viel. Jeglichen nach Proportion genommen, den Besten Brantwein, Vorsprang ist doch Besser, drauf gegossen i ein Pothelli, aufn Kachel-Ofen oder am Sömer an die Sonn Gedistilirt; damit gewaschen; es hilfft auch, wen einer smertz verspürt in Arm oder sonst aufn

¹) Oleum.

ander stelle, dass er nicht weiss, wo von es Kompt; man Nendt es ein Fluss; damit gewaschen es hilfft vor allen smertz.

(4) Vor Haupt Schmertzen.

Rp. $\hat{\alpha}$ ¹) Mojor

— Lavendul.

oben aufs Haupt auf den Scheudel gegossen wohl eingeriben, auch in die Schläff gestrichen.

(5) Ein Fluss Spiritus.

Rp. Camphor und

Venedische Seiffe

Starcken Brantwein drauf gegossen, auf Ofen oder in die Sonn gesetzt, wen mans braucht Wacholder öhl darunter gegossen. Wass aber vorhin ist angeführt om Swint Spiritus, ist auch vor den fligenden Fluss, ich habe es Brobirt und dass erste meist gebraucht.

(6) Ein Pflaster zu Alten Schaden.

Rp. Dians Salve 4 ß ²)

Laur. öhl 4 »

¹) Spiritus.

²) Skilling.

Weiss terpentin . 4 ꝥ
 Lein-öhl 4 »
 Terpentine öhl . . 4 »
 Hypericum öhl . . 4 »
 Mastik 4 »
 Galmeienstein . . 4 »
 Trium hulrod . . . 2 »
 Gelb Wax 4 »

Dises alles in ein Neuen topff gekocht so Lang, Biss es zimlich ein Pflaster Probe hält, es mus Lang Kochen, und was gestossen sol sein, muss fein Pulfersirt sein; man Braucht aber unter den Pflaster auch Wundt öhl wie sonst unter andern Pflaster.

(7) Vor die Rose und slīme hitze.

Rp. Bleiweiss } ohngefehr von
 Galmeienstein } jeden theil
 Silber Glöte } gleich viel.

mit guten Essig und Rosen Wasser in ein Mörser wohl durch gerieben, dass es fein Bleibt, und so giss Baum öhl auf dass Letzt darzu, Reibe wohl durch ein ander, so ist es recht, streich es so mit ein höltzerne spachgel auf den Schaden und Lege Grau

papier darüber; es nimpt die hitzige Geschwulst und Rose weg, truknet Wässerige fäuch-tikeit, dass halb ein Grindt gleich Siet.

(8) Vor die Rothe ror oder Blutgang.

Rp. Vor 1 Lꝥ Weiss Baum öhl

Vor 1 Lꝥ Frantz-Brantwein

und ein Stück Weiss-Zucker zu samē gemischt, alle Stunde ein par thee-Löffel fuld eingenōmen.

Wan dieses gebraucht wirdt, so sol man mit dasselbigē auch brauchen Röde-Böcker, nent mans auf dānisch, den Saat davon genōmen in ein Mörser gestossen, durch ein Haar-Sieb gesichtet, dass es ein fein Pulfer Bleibt, Morgens und Abends $\frac{1}{2}$ Löffel vol in Rothen Wein eingenōmen; es steldt den Blutgang und Durchlauf. Der Saam ist wie klein Buchweitze, man drucknet den Saat in eine Pfanne, reibt allens snauserei davon, so gepulfersirt.

(9) Vor Fluss-flisenden Schaden zu trucknen.

Rp. Litargir. }
 Mirh. Rubris } aa
 Mastix et Weirauch }

ein wenig aq. Rosar. viat unguet.; wil mans Besser haben ein wenig Mercur. Principt. album darunter gemischt; heilet und trucknet über die Massen schön.

(10) Ein schön geschwulst Salve.

Cerusa, Rothen Boliss
 Lohrbehren gepulfersirt
 dieses in Schmunck an gerührt.

(11) Wan du unter den Swindt Spiritus wilt diese 4 Specie darunter giesen, wen du es braucht.

Nemlich Spiritus Ameisen
 Zigelstein öhl
 Wacholder öhl
 Peter öhl aa 2 ß

oder auch etwas mehr zusaamen in ein glass, so giest man etwas zu den Swindt Spiritus, wen man Es in ein glass durch ein ander Schüttel, so muss es weiss

wie Milch Bleiben, so ist es recht, und es Benimpt allen Schertz und reissen im Geläncke; da hat es meist. seine stelle.

(12) Vor die Kalte Pisse.

Rp. Petersilligen Saamen
 Sulpeter — — aa ̄ ̄ ii¹⁾
 oculis Cancri
 Retdich Saamen aa ̄ ̄ i.

Abends und Morgens ^{1/2}
 Löffelful in Petersilgen Wasser eingenömen.

(13) Ein Pflaster vor alte Schaden.

Rp. Empl. de lapid. Calamin.
 Alb. cotj. aa ̄ ̄ i²⁾
 Bals. indic. nigr. ̄ ̄ ß³⁾
 m. Dete. Sig. Plaster lam (?).

(14) Wan einer ohngefehr dass heimlig Glied Bey ein Frauen Zim̄er verbrandt hat.

Rp. Aq. Calis viva ̄ ̄ ii
 Ω⁴⁾ Flor. Sumbuc.
 Matrical aa ̄ ̄ ß.
 Camphor. gt. xx

¹⁾ Drakme II.

²⁾ Unse I.

³⁾ Unse 1/2.

⁴⁾ Spiritus.

damit dass heimlich Glidt ge-
waschen, ein Leinen tuch
drein genetzt und umgeschla-
gen, wen der tuch trucken,

Bleibt frisch wider genetzt
und omgeschlagen; es hilfft,
ich habe es Brobirt.

Her at komme ind på en redegørelse for, hvad disse re-
cepter indeholder, og hvilke fejl og misforståelser, der er
indløbet ved anvendelsen af de egentlige farmaceutiske midler,
vilde føre alt for vidt og næppe have interesse for andre end
dem, der i forvejen er tilstrækkelig kendt med disse midler
til nok at kunne finde ud af meningen. Sproget i optegnel-
serne er et talende vidnesbyrd om, at skarpretterne i tidens
løb mere og mere har talt dansk til daglig — der er en væ-
sentlig forskel på Seyler's og Røselers tysk — og tillige om,
hvor vanskeligt det da er faldet dem at bevare deres moders-
mål rent.

Navnefortegnelse.

	Side		Side
Bendix, Skarpr.	17	Mühlhausen, C., Skarpr.	41
Brøchner, J. A., Skarpr.	20	» F., Skarpr.	22
Buchner, P., Skarpr.	3	Møller, C., Skarpr.	47
Conrad, J., Skarpr.	18	» J. C., Skarpr.	29
Debbert, J. G., Kirurg.	29	Nikolai, P., Kirurg.	18
Dircks, C. F., Læge, Apot. ...	47	Olufsen, G., Skarpr.	32
Dreyer, H., Kirurg.	32	Pedersen, M., Kirurg.	15
Freimut, A., Skarpr.	12	Petersen, E., Skarpr.	43
Geltzer, H. G., Skarpr.	16	Pflug, A., Skarpr.	35, 53
Giørtler, P., Skarpr.	39	Puhan, C. E., Skarpr.	31
Gladebeck, H., Kirurg.	3	Quergester, P., Skarpr.	36
Gotfred, H., Kirurg.	17	Richart, H., Kirurg.	24
v. Grønningen, C. P., Kirurg.	24	Røselser, C., Skarpr.	30, 56
Guillelmus Carnificis.	4	» H. C., Skarpr.	37
Hansen, C., Skarpr.	16	Seyler, C., Skarpr. 32, 34, 53,	55
Hartmann, P., Skarpr.	5	Skarpr. i Glückstadt.	13
Hausmann, J. A., Kirurg. ...	50	» - København.	14
Helmschlæger, J. H., Skarpr.	38	» - Odense.	16
Henrik, Skarpr.	15	Stengel, C., Skarpr.	35
Hoffmann, J. C., Skarpr.	37	» J. H., Skarpr.	44
v. Husum, T., Kirurg.	13	Stiecke, J., Skarpr.	36
Ingermann, J. T., Skarpr. ...	30	Suhr, Skarpr.	46
Jacobsen, J. S., Kirurg.	31	Sundt, H., Kirurg.	18
Kasper, Skarpr.	13	Wagner, J., Skarpr.	24
Langbøss, J., Skarpr.	21	» V., Skarpr.	35
Liebeknecht, A., Skarpr.	17	Witt, J. C., Skarpr.	43

